

I. C. Christensens kirkepolitik og menighedsrådsloven af 1903

En historisk undersøgelse af Den danske Folkekirkes moderne forfatning

Af Gertrud Iversen

Den første lov om menighedsråd blev stadfæstet i maj 1903. Den var midlertidig og skulle kun gælde i seks år indtil Det kirkelige Udvalg, som nedsattes i kølvandet på menighedsrådsloven, kunne fremlægge materiale til udarbejdelse af den endelige forfatning for folkekirken. Gennem afholdelse af valg skulle der oprettes et menighedsråd i hvert kirkesogn på mindst fire medlemmer samt præsten, der var født formand. Til disse menighedsrådsvalg var der valget for alle, som var døbt, havde et tilhørsforhold til en sognemenighed, tilmeldte sig på en særlig kirkelig valgliste og havde en uplettet vandel og en ren straffeattest. Med hensyn til den enkeltes valgbarhed, var de samme retningslinier gældende, suppleret med et løfte om at udføre hvervet i troskab mod den evangelisk-lutherske folkekirke og dens forskrifter.

Til menighedsrådenes opgaver hørte kirkens vedligeholdelse og opvarmning, stillingtagen til, hvorvidt der skulle afholdes konfirmation en eller to gange om året, hvilken salmebog der skulle bruges ved gudstjenesten, samt hvilken liturgi der skulle benyttes ved dåb og nadver. Ligeledes tog menighedsrådet beslutning om, hvilke nye bibelhistorier og lærebøger der kunne og skulle indføres i folkeskolen. Sidst men ikke mindst fastsatte loven bestemmelse om, at menighedsrådene skulle høres i forbindelse med præstevalg.

Siden den første lov kom i 1903 er den blevet revideret adskillige gange. De første store ændringer kom med kultusminister Jakob Appels udformning af den endelige lov i 1912. Senere kom menighedsrådsloven af juni 1922, som danner grundlag for loven, som den ser ud i dag. Jeg koncentrerer mig her i hovedsagen om 1903-loven, fordi det er her man kommer nærmest tankerne bag og formålet med at løse folkekirkens forfatningsspørgsmål gennem menighedsrådslovens demokratiske struktur og inddragelse af lægfolket i medbestemmelse omkring kirkens anliggender.

Menighedsrådsloven af 1903 er I. C. Christensens værk. Han har præget den i udformningen, og han styrede dens vej fra idé til gældende ret gennem det minefelt af hårdnakket modstand, som mødte den fra stort set alle sider af dansk kirkeliv såvel som fra politisk hold. Vil man

forsøge at beskrive menighedsrådsloven, dens grundtanke og tilblivelseshistorie, må man gå vejen om ad I. C. Christensen både som menneske og som politiker. Dette er emnet for artiklens første afsnit.

Med hensyn til I. C. Christensens kirkepolitik som sådan er der gode studier at støtte sig til. P. G. Lindhardt har i sin studie over præsten og kirkemanden Morten Pontoppidan¹ behandlet kirkepolitikken efter systemskiftet i 1901 og i den forbindelse fremlagt værdifuldt systematiseret kildemateriale til emnet. Men af særlig interesse for denne sammenhæng er Carl Trocks studier omkring fællestemaet kirke- og forfatningspolitik, som han har offentliggjort i forskellige artikler.² Imidlertid har hverken han eller andre fremlagt nogen nærmere undersøgelse omkring menighedsrådsloven som sådan. Det vil jeg hermed gerne råde bod på.

Trocks analyser tager udgangspunkt i lovstoffet og talerne i rigsdagen samt foredrag og artikler offentliggjort i tidsskriftet »Tiden«, som I. C. Christensen selv udgav fra 1910-1917, og hvor han så godt som hver uge skrev lederen. Herudover inddrager afsnittet om I. C. Christensen også den del af hans korrespondance, som er samlet i Rigsarkivets Brevskriverarkiv, samt hans privatarkiv sammesteds. Som det vil fremgå i det følgende, brændte I. C. Christensen før sin død alle sine papirer. Men hans egne breve – sendt til andre – røg naturligvis ikke med i kakkellovnen ved den lejlighed, og det er et udsnit af dem, vi finder i Brevskriverarkivet.

Hans privatarkiv er samlet af forskelligt indsendt materiale. Der er tale om et relativt lille og spredt kildemateriale. I vores sammenhæng er kun nummer to af privatarkivets ialt fire arkivpakker med løst arkiveret materiale af nogen interesse. Den er afleveret til Rigsarkivet af lærer Frode Paabøl, og indeholder referater fra udvalgmøder i Rigsdagen oktober-november 1890, samt en notesbog med optegnelser over, som I. C. Christensen selv formulerer det på notesbogens første side »de Domme over Personer og Forhold, som Rigsdagsmænd have afgivet til mig eller til andre, som igen have meddelt det til mig«. En slags skudsmålsbog over politikerkollegaer, kunne man sige. I. C. Christensen var ikke blot en grundig mand, men også en dreven politiker; nogle ville endda sige durkdreven! Derudover indeholder nævnte arkivpakke en anden notesbog med forskellige optegnelser fra seminarietiden i Gedved 1874-76, samt en privat dagbog over ministermøder. Dagbogen omfatter perioden 3/10 1916-19/12 1917.

Som det vil fremgå af de følgende sider, slutter jeg mig i det store hele til Trocks udlægning af hovedlinierne i I. C. Christensens kirkepolitik. Baggrunden herfor var rigtig nok ønsket om at bevare den evan-

gelisk-lutherske kirke i Danmark i form af en folkekirke. Som de fleste andre i hans samtid, ønskede han en adskillelse mellem kirke og stat. Men han gik en anden vej. Skulle det lykkes at bevare kirken som folkekirke måtte den efter I. C. Christensens mening først og fremmest gøres mere selvstændig. Et første skridt på vejen dertil var menighedsrådsloven; senere kunne så den endelige adskillelse mellem kirke og stat komme til. Herudover bør det efter min mening også fremhæves som et karakteristisk træk for I. C. Christensens kirkepolitiske program, at folkekirkens selvstændighed skulle bygges op omkring demokratiske principper i lighed med andre samfundsområder.

Såvidt hovedlinjerne i I. C. Christensens kirkepolitik. Men for at nå frem til et muligt svar på, hvilke tanker der ligger bag hans menighedsrådslov – hvorfor den kom til at se ud, som den gjorde og hvilke teologiske spørgsmål, der hermed rejser sig – er det nødvendigt også at sætte focus på mennesket I. C. Christensen ud fra den grundliggende tese, at manden og sagen hænger sammen.

Der er indtil videre ikke fremlagt nogen monografi i egentlig forstand om I. C. Christensen. Samlet under ét indskrænker det egentlig biografiske stof sig til nogle enkelte bøger udgivet af nære venner og bekendte, samt nogle få og spredte artikler.³ I. C. Christensen var en flittig skribent i samtidens dagblade og aviser, og det kan naturligvis være til nogen hjælp. Men i det store hele er der kun et sparsomt og begrænset kildemateriale til rådighed, hvad angår mennesket I. C. Christensen. Grunden er først og fremmest den, at han ikke er, hvad man kunne kalde umiddelbar tilgængelig for historikeren. Hans arkiv var nemlig kakkelloven! Han havde som nævnt brændt praktisk talt alle de breve og dokumenter, han var i besiddelse af, og af sine politiske venner og medarbejdere m.m. havde han taget det løfte, at de ikke ville udgive erindringer om ham.

Nu forholder det sig imidlertid således, at I. C. Christensen udover sine forskellige artikler også udgav tre andagtbøger *Vor Daabes Pagt eller hvad vi skulle tro til Salighed, Naar Klokkerne ringe* og *Ad Kirkevej og Kirkesti*.⁴ De to sidstnævnte er såkaldte »Søndagslæsninger«, hvor I. C. Christensen ud fra kirkeårets anden tekstrække giver en indføring i kristendom til andagt og opbyggelse, – men også oplysning – måske tænkt som forberedelse til søndagens gudstjeneste. I disse tre andagtsbøger når man ind på livet af mennesket I. C. Christensen, og en analyse af dem vil kunne hjælpe med til at tegne billedet af det kristendomssyn, som ligger bag hans menighedsrådslov.

I artiklens andet afsnit tegnes der et historisk omrids af lægfolkets medbestemmelse i kirkens anliggender fra reformationstid over orto-

doksi, oplysningstid og enevælde til tiden efter Junigrundloven. Ideen med menighedsråd havde i årene efter 1849 været sat på dagsordenen adskillige gange, og I. C. Christensens kirkepolitik må også ses på den baggrund.

Et tredje afsnit belyser den hårdnakkede kritik, som mødte I. C. Christensens lovforslag fra stort set alle sider af dansk kirkeliv, og til sidst i artiklen skal vi se på, hvilke teologiske spørgsmål, der rejser sig i sammenhæng med menighedsrådsloven som grundlag for den moderne folkekirkelige forfatning.

Jens Christian Christensen, 1856-1930, (I. C. Christensen) var af gammel vestjysk bondeslægt, og han forblev gennem hele sit livs løbebane – fra vogterdreng til skolelærer, kirkesanger, folketingsmand, minister og konseilspræsident – knyttet med de stærkeste bånd til såvel egn som stand: han var vestjyde og venstremand af bondeslægt.

I opvækst og uddannelse var især de grundtvigske strømninger i dansk åndsliv med til at danne og forme I. C. Christensen. Hans mor var i sin tid blevet konfirmeret af den navnkundige præst Vilhelm Birkedal (Sdr. Omme 1840-1849), og den grundtvigske kristendom, som hun havde fået med sig derfra, gav hun videre til sine børn.

Det faldt derfor helt naturligt, at den nu 17 årige I. C. Christensen i sommeren 1874 drog til Fyn for at opleve undervisningen i de fynske friskoler. Her kom han for første gang i forbindelse med det stærke grundtvigske åndsliv på Fyn, og i Ryslinge mødte han selv Vilhelm Birkedal.

I vinteren 1874-75 gik turen til Grundtvigs højskole på Marienlyst. Højskoleopholdet gav I. C. Christensen mulighed for – og anledning til – at gæste hovedstaden så godt som hver søndag. I »Dansk Samfund« i Ravnsborggade hørte han foredrag af mænd som pastor P. Rørdam⁵ og den Martensen-orienterede filosofiprofessor Rasmus Nielsen, og hver søndag var han i kirke, som regel Vartov.

Såvel friskolelivet på Fyn som det efterfølgende vinterophold på Grundtvigs højskole blev en rig og på mange måder afgørende periode i I. C. Christensens liv. Han kom for alvor hjemmefra og fik mulighed for at leve med i tidens åndsliv, især det grundtvigske.

I. C. Christensen ønskede på den baggrund at søge ind på et seminarium. Valget faldt på Gedved nord for Horsens. Selv havde han ellers sat Jelling øverst på ønskesedlen, men dér var studietiden tre år, og det havde faderen ikke råd til. Altså blev det Gedved, hvor læsetiden kun var to år.

Fra sin opvækst og uddannelse var det især tankerne om ånd og frihed, som han tog til sig. Hovedsagen var »Oplysning og Friheden til at bruge den ... De fleste folk sige nok ... at et Lands Befolkning blive velhavende (ved) den rette benyttelse af Landets Indtægtskilder ... men sandt er det, at vi foruden Oplysning og Frihed ej kunne benytte vore Indtægtskilder paa rette Maade«. ⁶ Som politiker blev hans valg-sprog mange år senere: Ånd er magt. De ord lød anmassende for en landsbylærer, syntes mange, der havde en lang uddannelse fra f.eks. universitetet. Hvad kendte I. C. Christensen vel til ånd? Han var hverken åndrig eller i besiddelse af højere dannelse. I sandhedens interesse må det vel også siges – som en af hans få biografer har gjort det, – at han »var en Tilbeder af Ånd«. ⁷

Mennesket I. C. Christensen, hvordan var han? Ja, på den ene side kan man sige, at den grundtvigske påvirkning fra især Birkedal, friskolerne, højskolen og seminariet i afgørende grad var med til at danne og forme ham. På den anden side man må give N. Neergaard ret: grundtvigianer i snæver forstand blev han aldrig. ⁸ I sine yngre år står han tydelig nok indenfor den grundtvigske tradition, ⁹ men han voksede med tiden udover denne såvel som andre retninger. ¹⁰ I de seneste år af sit liv skrev I. C. Christensen: »Og hvad betyder disse Partinavne saa, naar det kommer til Stykket? Intet. – Naar Kristendommen bliver os en Hjærtesag, da vendes vort Sind mere og mere til at følge Ham, der kom til Verden for at tjene. Dette Tjenersind har aldrig haft travlt med at rejse Skillerum«. ¹¹

Man kan altså ikke uden videre få indblik i mennesket I. C. Christensen ud fra spørgsmålet om hans orientering indenfor det kirkelige landskab. Men der er ihvertfald én ting, som er kendetegnende for ham som menneske. For nu at sige det kort: han var en from mand.

Søndagslæsningerne er eksegetisk anlagte. I. C. Christensen viser, at han kan læse en tekst, men står samtidig i fare for at 'overbebyrde' såvel tekstudlægning som læser i sin iver efter at vise sin belæsthed og gode kendskab til kirkehistorie, kunst og kultur. I de fleste tilfælde havde han gjort bedre i at lade den megen lærdom ligge og istedet bruge sine egne overvejelser og formuleringer.

Hans kristendomssyn er ikke nogen steder principielt udfoldet, men fremstår alligevel helstøbt og klar i de tre andagtsbøger han udgav. Det koncentrerer sig omkring det enkelte menneske, – dets *dåb* til et liv i Kristus, dets *tro* og *bøn*, mens der er langt imellem tematiseringer af emner som fællesskabet, menigheden, missionen og etikken. Vejen til retfærdighed, fred og glæde i verden går over det enkelte menneske. »Han [Jesus Kristus] tilbyder sig selv som Livets Brød til ethvert Men-

neske ... Hvis den ganske Verden vilde søge Livets Brød, da skulde Raabet om det daglige Brød snart forstumme«. ¹²

Religion og kristendom angår det indre. Eller sagt med andre ord: det er en hjertesag. »Disciplene vidste godt, at deres Herre ikke dømte efter det ydre, men derimod saa paa Hjertet«, skriver I. C. Christensen. ¹³ Og et andet sted: »... dernæst ønsker vi for os selv, at vi maa kunne tage imod Guds Ord i Tro og Ydmyghed ... saa Jesus ret kan fødes i vore Hjerter«. ¹⁴

Således er det kristelige liv for I. C. Christensen først og fremmest et åndeligt liv. Det gives til os i dåbens genfødsel af ånd og vand. Som døbt lever det kristne menneske som den synder, der af Gud på den ene side *allerede* er tilgivet og på den anden side *endnu ikke* er blevet mindre synder end, at han altid har brug for stadig tilgivelse.

Dåben er indgangen til et kristent liv, – naturligvis også i den forstand, at den er indlemmelse i kirke- og menighedsfællesskabet, men først og fremmest gælder det den enkeltes åndelige liv i tro og bekendelse. »Vi er døbt til at tro ...«, skriver I. C. Christensen, ¹⁵ og selvom ordene falder i en anden sammenhæng, så formulerer de ganske godt, hvorledes dåb og tro for ham hænger sammen, og altid må hænge sammen, – også når der er tale om barnedåb. »Vor Erfaring og vor Forstand er tilbøjelig til at give Gendøberne ret, naar disse paastaar, at smaa Børn ikke kan have den Tro, som skal til for at modtage Daabens Naade. Og det er Barnets egen Tro, det kommer an paa. Ganske vist svarer Gudmoderen for Barnet, men saaledes maa Barnets Værg altid svare for det under Livets forskellige Forhold, indtil det selv naar frem til at kunne det. Det er ikke Gudmoderens eller Forældrenes Tro, men Barnets egen Tro, det kommer an paa ... Her er en af Guds Riges Hemmeligheder, som vi ikke kan udgranske med vor Forstand, men som vi alene kan modtage med vor Tro, hvis vi bare vil«. ¹⁶

I det kristne liv er troen og bønnerne det centrale. »Det er Daarsskab at tro, at det er nok at kalde sig kristen, at gaa i Kirke og til Alters ... Den ydre Form er nødvendig, men ikke tilstrækkelig, der skal Indhold til, Tro og Bekendelse«. ¹⁷ Troen er for I. C. Christensen i god luthersk forstand kernen i kristendommen. På den ene side betyder tro at give sig over, lægge alt i Guds hånd. På den anden side betyder den indsigt i selve livets dybeste mysterier, mens fornuftens grublerier kun fører i blinde. Det kan synes at være en selvmodsigelse, men netop i denne spænding mellem blind hengivelse og religiøs indsigt, som kendetegner et kristent liv i tro, får mennesket den udfoldelse, det er Guds mening, det skal have. Først heri bliver mennesket 'sig selv', d.v.s. Guds barn. »Ved Troen paa Jesus Kristus skal vi naa frem til at blive det ideale

Menneske. Vi naa det ikke her, men en Gang skal vi naa det i de evige Boliger, thi han, som har begyndt den gode Gerning i os, vil fortsætte den indtil Jesu Kristi Dag«. ¹⁸

Det kristne liv leves derfor i spændingen mellem tilgivelsens/frelsens 'allerede' og dens 'endnu ikke' og mellem troens blinde hengivelse og religiøse indsigt. Netop fordi det er et spændingsfyldt liv, mellem sandhed og løgn, mellem lys og mørke, spiller bønnen en central rolle. »Anfægtelser kan føre et Menneske ind i Fortvivelse. Sker det, da gælder det om at bede«. ¹⁹ Eller sagt med andre ord: »Vejen til at søge og finde ... gaar igennem Bønnen«. ²⁰

Det hører med til enhver form for liv, at hvis det skal vokse og gro, må det have næring. For det kristne liv ligger denne næring i nadveren. I en kommentar til skærtorsdags prædikentekst skriver I. C. Christensen: »I Nadveren modtager vi den nødvendige Næring for det nye Menneske, der blev genfødt i os ved vor Daab. Ligesom en Moder gennem Modernælken ernærer sit Barn med sit eget Kød og Blod, saaledes nærer den Herre Kristus alle sine troende med sit Kød og Blod i den hellige Nadver«. ²¹ På denne måde er nadveren i I. C. Christensens søndagslæsninger betonet som et kærlighedsmåltid. Den er et *tegn* på, at Guds kærlighed varer ved alle dage, og tildelingen af Jesu Kristi legeme og blod under brødet og vinen skal være en *styrke* for troen på syndernes forladelse og det evige liv.

Nadvermåltidet hører til den inderste og vigtigste del af den troendes kristenliv uden om den vantro verdens foragt og forargelse. »Vantro Mennesker forarges over Nadveren. Spotterne taler om, hvor latterligt det er, at de Kristne kan købe deres Gud i en Butik og æde og drikke ham, men troende Mennesker klynger sig til Herrens Ord og tager ham paa Ordet. Her er en Kløft imellem Troende og Vantro, som er et svælgende Dyb«. ²²

I. C. Christensen ser ligefrem nadverdeltagelsen som et fingerpeg om vandstanden i en menigheds åndelige liv. »Det er ... et daarligt Tegn, hvis en Menighed ret sjældent gaar til Herrens Bord. Medlemmerne af en saadan Menighed staar da i Fare for at blive underernærede aandeligt talt, for at blive visne og kraftløse i deres Tro, saa at denne ikke kan føre frem til et helligt liv. Vi ser da ogsaa, at Nadvergæsternes Tal aftager i Menigheder, hvor det aandelige Liv staar i Stampe, medens det omvendt tiltager, hvor det aandelige Liv blusser op«. ²³

For I. C. Christensen er kristenlivet en hjertesag med den enkeltes tro og bekendelse som det livsfundament, der mellem dåbens genfødsel af vand og ånd og nadverens livgivende vin og brød skal føre frem til et helligt liv. Alle tre sider betones i I. C. Christensens kristendomssyn:

dåben, nadveren, helliggørelsen. Det er kristelig set først og fremmest det indholdsmæssige, det kommer an på. Men skal indholdet vokse og gro må det have en passende form. Denne ydre form er kirken, – også i helt konkret forstand den enkelte (landsby)kirke.

Begge I. C. Christensens »Søndagslæsninger« begynder med et digt svarende til bogens titel:

»Ad Kirkevej og Kirkesti
der vandred mine Fædre,
thi gaar jeg og den samme Vej,
jeg kender ingen bedre«. ²⁴

og

»Naar Klokkerne ringe,
De bringer dig Bud
Fra Hjemmet der borte
Hos Herren, din Gud« ²⁵

Så håndgribelig er I. C. Christensens opfattelse af, hvorledes kirken er/ bør være kristenlivets ydre form: vejen til kirke er den vej, som kristenlivet bør gå; lyden af klokkernes kalden er lyden af Vor Herrens kalden.

Lad mig prøve at samle op: Fra sin opvækst og uddannelse var det især tanker om ånd og frihed, som I. C. Christensen tog til sig. Han mente, at der i virkeligheden ikke fandtes anden magt i verden end ånd, nemlig Guds Ånd, som bærer den enkeltes kristne liv i tro og bøn mellem dåb og nadver. For den vantro verden er dette kun til forargelse, men for troens indsigt er det klart. Dette kristenliv må have en ydre form, og denne ydre form er kirken. Det må derfor gælde om, at give kirken den ordening, der giver kristenlivet de bedste betingelser for med ånd og i frihed at vokse og gro.

I januar 1890 blev I. C. Christensen for første gang valgt ind i Rigsdagen. I hans første valgprogram²⁶ finder vi ingen direkte tegn på interesse for specielt kirkelige sager og forhold – eller blot spor, som kunne lede os på vejen bagom de kirkelige lovforslag og især menighedsrådsloven. Nogen direkte sammenhæng synes der nemlig ikke umiddelbart at være mellem de tanker og det politiske program, hvormed I. C. Christensen starter sin politiske løbebane og den indsats fra hans side,

som bragte menighedsrådsloven og omlægningen af den kirkelige lovgivning i det hele taget til verden 12-14 år senere. Men måske er sammenhængen der alligevel. Det viser sig, hvis man ser nærmere på hans valgprogram fra august 1889. I tone og indhold er det betegnende for de forudsætninger, hvormed I. C. Christensen trådte ind i det politiske liv, og de tanker og ideer, som han her giver udtryk for, beholdt han i årene fremover. I sit valgprogram præsenterede den unge I. C. Christensen sig som bondesøn, kaldet til deltagelse i kampen mod »Herremænd's« forsøg på at skubbe den brede befolkning til side i offentlige anliggender. Han var ganske vist læreruddannet, men havde, som han selv sagde »ikke af den grund forandret (sin) Natur«. Skønt I. C. Christensen således tydeligt nok ser sig selv som bonderepræsentant, er hans mål ikke at føre klassekamp eller klassepolitik, men tværtimod at udrydde de forhold, der overhovedet gør klassesdeling og privilegier i folket mulige. Hans middel var: udholdenhed og vejen dertil: grundigt, dygtigt parlamentarisk arbejde. Denne grundtanke, som også er at genfinde i hans kirkepolitik, især menighedsrådsloven, er den lige ret for alle, såvel adel som bønder. Det må efter I. C. Christensens mening gælde i alle livets forhold, politiske og sociale såvel som kirkelige. Kun under disse forhold kan den frihed og ånd, som er så vigtig, trives.

Derfor tager hans ideer om en udformning af den kirkelige lovgivning udgangspunkt i, at kirkens forfatning må bygges op *fra neden* efter demokratiske principper i lighed med andre samfundsområder. Også indenfor den kirkelige lovgivning må der være lige ret og lige muligheder for ansvar, hvis ånden og friheden ikke skal kvæles af tidens fremadskridende kirkefremmedhed og især socialdemokratisk kirkefjendtlighed. Giver man derimod folket ansvar og medindflydelse, så skal deres interesse nok vækkes.

Som Trock har gjort opmærksom på,²⁷ fremsatte I. C. Christensen ikke sine kirkelige lovforslag ud fra krav eller ønsker fra befolkningens side. Man kunne omvendt sige, at han ramte folkets ønsker! Her blev hans menighedsrådsforslag ihvertfald mødt med positiv interesse!²⁸ Til sin ven højskoleforstander J. P. Kristensen skriver I. C. Christensen i januar 1901: »Det glæder mig, at ogsaa I skal have arrangeret Møde om de kirkelige Lovforslag, thi Modstanderne, der er mange flere og stærkere end Folk ude i Landet aner, have godt af at se af Forslagene ogsaa have Venner«. ²⁹

I. C. Christensen var som politiker fast forankret i det 19. århundredes politiske forhold: det politiske hovedspørgsmål drejede sig om, hvorledes grundloven skulle fortolkes. På linie med andre politikere i sin samtid følte I. C. Christensen, at han skulle fortsætte, hvad grundlo-

vens fædre havde lagt hjørnestenen til. Det gjaldt også hans arbejde som kultusminister; da han i oktober 1901 fremlægger sine kirkelige lovforslag, siger han i fremlæggelsestalen, at der er tale om et skridt henimod en opfyldelse af grundlovens paragraf 75, i den nuværende grundlov paragraf 66: »Folkekirken Forfatning ordnes ved Lov«.

Men der hører ligheden med tidligere forslag også op. Som Trock peger på, var I. C. Christensens kirkelige lovforslag i 1901 et brud med linien i Rigsdagens lovgivning omkring kirkelige forhold. Om I. C. Christensen hermed også brød med sit eget partis kirkepolitik, sådan som Trock fremfører,³⁰ er umiddelbart svært at afgøre. Vel står der i Venstres program fra de år ikke udtrykkeligt noget om oprettelse af menighedsråd ved lov, men partiet gik både ind for menighedens medbestemmelse samt for en selvstændiggørelse af kirken i forhold til staten.³¹ Forslagene er vel snarere I. C. Christensens egen udlægning af partiprogrammet. Også i politisk forstand voksede han udover partiretningerne.

Det er naturligt at spørge, om der da måske står en teologisk 'sufflør' i kulissen til I. C. Christensens arbejde med og for menighedsrådsloven. Det synes ikke at have været tilfældet. Åndeligt svarede denne lov ganske vist til den sognekristendom, som i de samme år udformedes af den navnkundige præst Morten Pontoppidan. Han var i sin samtid nærmest regnet for kætter, men blev siden lærefader for en hel generation af præster. Hans stridsskrift »Folkekristendom« udkom netop i dagene efter I. C. Christensens fremlæggelse af de kirkelige love i oktober 1901. Det var et veloplagt forsvar for den folkekristendom, der hviler på barnedåben og lever i sognemenigheden, og iøvrigt et biden- de angreb på Indre Mission og præsteforeningens formand Friis Hansen, som havde startet debatten med flere kronikker i Kristelig Dagblad omkring fællestemaet »Menighedsråd«.³²

Der er imidlertid ingen grund til at tro, at det er Pontoppidans ideer, der dannede teologisk klangbund for I. C. Christensens kirkepolitiske arbejde. Måske snarere omvendt, som også P. G. Lindhardt bemærker: »Under disse forhold [tidens verbale slagsmål mellem de forskellige kirkelige retninger] måtte en fuld tilslutning til JCC's politik blive en nødvendighed for MP«.³³ Det var Pontoppidan, der sluttede sig til I. C. Christensen, og ikke omvendt.

I. C. Christensen ville med sine kirkelige lovforslag bevare den evangelisk-lutherske kirke som en folkekirke. Som Trock formulerer det: »... det var omsorg for folkekirken. Tro på at radikal og socialdemokratisk agitation mod kirken nødvendiggjorde en omfattende ændring af folke-

kirkens forhold fik I. C. Christensen til at fremsætte dem«. ³⁴ Jeg ville måske endda udtrykke det en smule skarpere. Reformerne var efter I. C. Christensens mening livsnødvendige. Det gjaldt simpelthen kirkens overlevelse som folkekirke. En samlet kirke ville være betinget af frihed indenfor rammerne. Hvis friheden og ånden skulle trives, måtte folket kunne bevare interessen for kirken også i det 20 årh., som dengang stod for døren. Der måtte en demokratisk ordening til ligesom på andre samfundsområder, for kun sådan kunne tidens og folkets almindelige krav om frihed og ansvar imødekommes.

Som næsten alle sine samtidige regnede han med en adskillelse mellem kirke og stat. Men det måtte ikke gå for hurtigt. For at bruge I. C. Christensens egne ord: »Lovgivning kommer altid efter Livets Krav«. Han tænkte sig en rolig og langsom udvikling, sådan at fællesskabet indenfor folkekirken ikke blev ødelagt. Målet var at få de forskellige retninger til at samarbejde indenfor den ene folkekirkelige ramme, fordi enighed var nødvendig, hvis kirken skulle gøres selvstændig. For at kunne nå til selvstændighed og samarbejde var det nødvendigt at give folkekirken mund og mæle. Med disse hensigter skabte han menighedsrådsloven: »Vor Folkekirke er bygget paa Sogne, Menigheder. Folkekirken er stum, den har ingen Mund. Giv Menighederne en Mund (Menighedsraad) at tale med, saa kan man spørge dem og saa kan Kirken give svar«. ³⁵

Med menighedsrådsloven af 1903 finder det moderne demokrati for første gang nedfældelse i kirkens ordning. Alligevel er tanken om lægfolkets medbestemmelse ikke af nyere dato. Det kan man få et indtryk af, hvis man kigger bag om enevælden tilbage til især reformationens og ortodoksens tid.

Menighedens ret til at deltage i valget af præster er gammel, også her i landet. Ifølge middelalderens kirkelove – den skånske og sjællandske kirkeret – var der allerede i middelalderen adgang for menighederne til at deltage i valget af deres præster. ³⁶ Denne ret tabtes i løbet af middelalderen, idet de katolske biskopper tiltog sig mere magt og flere rettigheder, som menighederne så til gengæld mistede.

Med reformationens komme til Danmark ændredes som så meget andet indenfor kirken også forholdene omkring lægfolkets rolle i kirkens liv. Den reformatoriske opfattelse af det almene præstedømme som grundlag for menighedsopfattelsen lagde umiddelbart op til, at menigheden skulle have afgørende indflydelse på præstekaldelsen, hvilket der også blev givet mulighed for ved Kirkeordinansen af 1537/

39.³⁷ Dog således, at menighedernes valg skulle følges af bispeeksamen og lensmandskollats på kongens vegne for at være gyldig. Ved de såkaldte Ribeartikler af 1542³⁸ blev ordningen nærmere bestemt. Ved almindeligt valg i de enkelte menigheder skulle der findes frem til et udvalg på syv af de, som det hedder, »agteste og ældste Mænd i Menigheden«, og disse syv mænd skulle så sammen med provsten komme med deres indstilling til valg af en ny præst.³⁹ Denne ret til indflydelse beholdt menighederne i henved et hundrede år efter reformationen. Den blev slået yderligere fast i Christian d. IV's Reces af 1643, men dens dage var alligevel talte.

En af grundene hertil var adelens opblomstring og tiltagende magt. Som et led heri blev den gamle kirketienende med tiden opkrævet af adelen. Adelen fik patronatsret over kirkerne og dermed også indstillingsret til præsteembederne. Da enevælden blev indført i 1660, var menighedens indflydelse helt væk. I Chr. V's Lov af 1683⁴⁰ bestemtes det blot, at vedkommende præst skulle fremstilles for menigheden, som så kunne føre klage over ham, hvis man fandt nogen grund herfor. Om der var grund til klage eller ej afgjordes – som i øvrigt alle kirkens anliggender – af biskop og provst, og i sidste instans kongen. Enevælden tiltroede ikke menigmand tilstrækkelig dømmekraft til at varetage nogen af kirkens opgaver, og i stedet blev reformationstidens tanker om det almene præstedømme nu anvendt til begrundelse for kongens ret til – trods lægmand – at overtage hvervet som både kaldende og nominerende instans. Lægfolkets medbestemmelse i kirkelige sager – og især i spørgsmålet om præstevalg – er således ikke uden historisk baggrund, i hvert fald hvad angår den formelle side i love og anordninger.

Med Junigrundloven af 1849 fik vi demokrati sammen med personlig og kollektiv religionsfrihed. Det betød imidlertid ikke kirkeligt demokrati uden videre; kun indirekte gennem ministeren. I Junigrundloven blev der således nok gjort op med enevældens statskirke, men man fik ikke formuleret, hvilken ordning der for fremtiden skulle træde i stedet.

I årene 1825 og frem til 1849 blev fundamentet til grundlovens folkekirke lagt. Et nyt syn på såvel stat som kirke brød frem, som det er tilfældet i de gudelige vækkelser blandt almuen. Folk ville nu selv have ret til fri religionsudøvelse og mulighed for at være medbestemmende i så mange sager som muligt. Kirken skulle og kunne ikke længere være ét med staten. En stor del af disse krav om større kirkelig frihed fra især grundtvigsk side blev indfriet i 1849. Men samtidig havde der meldt sig

et nyt spørgsmål: Hvad var kirken, når den ikke længere var ét med staten?

I grundloven havde man som sagt ikke kunnet nå frem til nogen reel ordning eller forfatning for den »nye« kirke, kun afstukket retningslinier. Nemlig i paragrafferne 3: »Den evangelisk-lutherske kirke er den danske folkekirke, og understøttes som saadan af Staten«, og 80: »Folkekirkens Forfatning ordnes ved Lov«.

De nye forhold er imidlertid slået igennem i lovens sprogbrug: for første gang bruges ordet folkekirke i lovsproget. Forud herfor havde bl.a. Grundtvig gjort sig tanker om forholdet mellem kirkelige frihedsprincipper og folkekirketanken.⁴¹ Virkelig religions- og samvittighedsfrihed lod sig kun tænke gennemført »ved at forvandle de Protestantiske Stats-Kirker til frie Folkekirker«; man burde derfor stræbe efter »at give Stats-kirken saa fri en Indretning, at man turde vente i den at beholde ikke blot Mængden, men ogsaa Kiernen af Folket«.⁴²

For politikerne bag grundloven og især for dens hovedforfatter D. G. Monrad var folkekirken den nye og friere kirke, hvortil den overvejende del af folket sluttede sig.⁴³ Netop som folkets kirke fik den i grundloven en fortrinstilling frem for andre trossamfund, idet grundloven tilføjede »den evangelisk-lutherske Kirke«, »den danske Folkekirke«, understøttelse af staten. Kirken var altså ikke længere ét med staten, men den var som folkekirke heller ikke løsrevet fra den. D. G. Monrad havde i sit grundlovsforslag udtrykkeligt fastslået, at man gjorde sig fri af kongelovens bud, men han lod det stå uomtalt, hvordan forholdene skulle ordnes for den folkekirke, som afløste statskirken. Det eneste, der konkret kom på papir, var altså paragraffen om at »Folkekirkens Forfatning ordnes ved Lov«.

Det er jo ikke uden videre den klareste definition på, hvad der menes med ordet eller begrebet folkekirke, og der kom da også til at stå megen diskussion om netop dette spørgsmål, da man efter henvendelse af tredive års stilstand endelig genoptog den kirkelige lovgivning efter systemskiftet i 1901. Tidens kirkepolitiske strømninger var præget af såvel teologiske som samfundsmæssige modsætninger. Dette var man dog i det store og hele enige om: at folkekirkens ordning måtte laves om, eller rettere: folkekirken måtte have en ordning. Nu skulle grundloven endelig indfries, eller rettere gøres færdig. Spørgsmålet var bare: hvordan?

Uenigheden gik på grundlovens ordlyd. Der var i hovedsagen to tolkninger. Den ene finder vi repræsenteret af biskoppen over Københavns stift Th. Skat Rørdam. Rørdam mente ikke, at grundlovens

paragraf 3: »den evangelisk-lutherske kirke *er* den danske Folkekirke« (min understregning) skulle forstås som en løfteparagraf. Den måtte i stedet tolkes således, at folkekirken er kirken, som den var, da loven blev fastsat, – den kirke nemlig, der hviler på folkets tilslutning.⁴⁴ Det blev ét af hans argumenter for at gå imod I. C. Christensens forslag om at opfylde grundloven ved at opbygge et folkekirkeligt demokrati nedefra gennem menighedsrådsloven.

Den anden tolkning af grundlovens ordlyd stod især J. H. Monrad som talsmand for.⁴⁵ For ham var der ingen tvivl: Det lille »er« måtte tolkes som »skal være«; grundlovens paragraf 3 var for ham klart en løfteparagraf, og det prægede hans opfattelse af, hvorledes man skulle forstå udtrykket folkekirke: »Den Forskel, man i senere Tider har villet opstille mellem Stats- og Folkekirke, f.eks. at den første hviler på Statsmagtens Tvang, mens den anden ... (hviler) på Folkets frivillige tilslutning ... har *ikke* (min fremhævelse) været bestemmende for Grundlovens brug af Ordet »Folkekirke««. J. H. Monrad mente altså ikke, at folkekirke i grundlovens ordlyd henviser til kirken, som den var i 1849, men til hvad kirken skal blive. Eller sagt med andre ord: grundloven forpligter de ansvarlige politikere på, at give den evangelisk-lutherske kirke en forfatning, så den kan *blive* en folkekirke. Og det betød ifølge Monrad »en blot og bar borgerlig Indretning«.⁴⁶

Det er naturligt at spørge hvilken af de to tolkninger, der bedst formulerer grundlovens implicitte intentioner. På den ene side kan der være gode grunde for at give fløjen omkring Rørdam ret. I hvert fald støttes hans tolkning af D. G. Monrads oprindelige udkast, hvor han formulerer det: »Den lutherske Kirke er som den, hvortil den overvejende Del af Folket bekender sig, at anse for Den danske folkekirke og er berettiget til at nyde Understøttelse af Staten«.⁴⁷

På den anden side taler meget også for, at formuleringen var ment som en løfteparagraf, det fundament, som en kommende forfatning skulle bygges op efter. For som Trock formulerer det: »I 1848-49 var der ikke tid til at ordne kirkens forhold, og om der havde været det, kan det i høj grad betvivles, at man havde kunnet nå til enighed derom«.⁴⁸ Derfor overlod man det til senere tider at tage beslutning om den videre udformning af en forfatning for folkekirken.

Det er på den baggrund, vi skal se menighedsrådsloven. Intentionen bag I. C. Christensens forslag til lov om menighedsråd var således at »faa det Grundlovsløfte opfyldt, som har staaet saa længe, ja altfor længe, uopfyldt«.⁴⁹

Der kom til at gå det meste af et halvt århundrede inden grundlovens demokratiske principper ad lovgivningens vej kunne føres ud i praksis

på det kirkelige område, men den mellemliggende tid havde imidlertid ikke været uden forslag og initiativ. Bl.a. var spørgsmålet om oprettelsen af menighedsråd blevet taget op adskillige gange i årene mellem 1849 og 1901, såvel i landstinget som i den kirkelige debat i almindelighed.⁵⁰ I landstinget nedsattes to kommissioner i henholdsvis 1854-56 og 1868 og i kølvandet heraf fulgte så en stribe betænkninger,⁵¹ som alle dog led den samme skæbne at samle støv i landstingets arkiver. Bedre gik det, da den nationalliberale kultusminister C. C. Hall⁵² udsendte et cirkulære d. 24. september 1856, hvori han tilskyndede til en frivillig oprettelse af menighedsråd. Det satte fart i sagerne, og der oprettedes menighedsråd i et anseeligt antal sogne.⁵³ Ifølge kultusminister Halls cirkulære skulle menighedsrådene arbejde med det såkaldte indre kirkelige liv, såsom menighedspleje, kirketugt etc., mens der så godt som intet var lagt ind under disse menighedsråd, hvad angik de ydre forhold. De var tænkt som en mulig vej til en ordning af »Menighedens Ansvar for at vække og udvikle et kirkeligt Liv i Folket«. Med grundloven var den statslige styring af den almindelige moral og folkets religiøse liv om ikke afskaffet så dog væsentlig reduceret, og man forsøgte så med disse menighedsråd at fylde den tomme plads ud.

Disse menighedsråd sygnede dog hen igen. Måske fordi de som »en demokratisering af det hidtidige statslige opsyn« blev en »anomali i forhold til frie borgeres frie religionsudøvelse«,⁵⁴ eller måske snarere, fordi de intet havde at bestille!⁵⁵ Nok var de blevet oprettet med henblik på at tage sig af kirkens såkaldte indre liv, men de havde ikke samtidig fået midler at arbejde med endsige retningslinier for, hvor de kunne gøre en indsats uden at støde sammen med præstens embedsførelse. Det kom derfor så vidt, at de gik til kultusministeriet og bad om at få noget mere at bestille! Kultusminister Hall fremsatte som følge heraf endnu et forslag for Rigsdagen. Han foreslog, at menighedsrådene skulle overtage styrelsen af den fri fattigkasse. Lovforslaget faldt til jorden, da Orla Lehmann bekæmpede det ved at fremføre, at det i virkeligheden stred imod grundlovens bestemmelse om, at folkekirkens forfatning skulle ordnes ved lov. Sådanne menighedsråd var ikke oprettede ad lovgivningens vej. Folkekirkens forfatning ordnes ved lov, og af den grund kunne disse menighedsråd ikke tildeles noget arbejde. Hall kæmpede ivrigt imod Lehmann og hans meningsfæller. Det lykkedes at få forslaget om menighedsrådenes bestyrelse af de fattiges kasser vedtaget med kneben majoritet i Landstinget, men der kom ikke noget ud af det alligevel. I virkeligheden havde Lehmanns mening om den sag sejret, og efterhånden forsvandt disse frivilligt oprettede menighedsråd igen. Senere i 1860 fremlagde også D. G.

Monrad et forslag til oprettelse af menighedsråd, også ad frivilligheds vej. Det blev dog ikke til mere end debatten i landstinget. De frivillige menighedsråd kom aldrig igen.

En enkelt kirkekommission blev det dog til i 1868. Kommissionen havde biskop Martensen som toneangivende medlem og fik til opgave at arbejde videre henimod en kirkelig forfatning. Men også her gik sagen på grund. I provisorietidens Danmark kom nybruddene ikke fra landets lovgivende magt, men fra de kirkelige vækkelsesretninger, som netop i denne sidste halvdel af århundredet fik vind i sejlene, grundtvigianismen især på landet og Indre Mission især i byerne.⁵⁶

Derefter var der stille omkring menighedsrådsiderne, indtil man efter systemskiftet genoptog den kirkelige lovgivning, og kultusminister I. C. Christensen i 1901 fremsatte sine fire kirkelige lovforslag: om menighedsråd, om brugen af kirkerne, om valgmenigheder og om styrelsen af de selvejende kirker.

I. C. Christensen så i sit forslag til en menighedsrådslov det naturlige svar på, som han kaldte det, »Livets Krav« i disse år og »Folkets Ret til Frihed og Aand«. Men han var så godt som ene om det synspunkt, at netop en sådan ordning kunne være det rigtige svar på, hvordan det 20. århundredes folkekirke burde se ud. Hans lovforslag om kirkers brug, valgmenigheder og selvejende kirker var i pagt med tidens ånd og mødte ikke nævneværdig modstand. Det gjorde derimod hans forslag til en menighedsrådslov. Den rejste en harmfuld protest i stort set alle kirkelige lejre. Som P. G. Lindhardt siden har bemærket, følte man »instinktivt, at her stod noget alvorligt på spil«.⁵⁷

Som helhed kan man sige, at de forskellige kirkelige retninger var enige om at kritisere to grundtanker i lovforslaget: for det første, at forfatningen overhovedet skulle bygges op fra neden, d.v.s. efter demokratiske principper med almindelig valgret og menigmands medbestemmelse i kirkens anliggender. Gejstligheden var fortørnet og mente, at man i stedet burde starte med at nedsætte en kirkelig (e.g. gejstlig) kommission, som skulle overveje forslag til en forfatning *inden* menighedsrådsloven kunne træde i kraft.

For det andet ramte I. C. Christensen med sit lovforslag nærmest achilleshælen i selve den folkekirkelige struktur, nemlig spørgsmålet om, hvad der forstås ved menighed. Ved menighed forstod vækkelsesretningerne et religiøst oplevelsesfællesskab tværs over alle sognegrænser, men lovforslaget opfattede tydeligt nok menighed som alle folkekirkens medlemmer i et sogn. Her var sognet den fundamentale kirke-

lige enhed, og det forudsattes, at folkekirken var mere end en »borgerlig Indretning«, sådan som grundtvigianerne mente det.⁵⁸ Selve ordet menighedsråd satte sindene i kog hos missionsfolkene såvel som hos de fleste grundtvigske. Hvorledes kunne man forsvare at give sognet som sogn ret til kirkelig indflydelse, når der ikke kunne være tale om, at sogn og (levende) menighed kunne dække hinanden.

Således mødte lovforslaget heftig modstand fra stort set alle kirkelige kredse. Meningerne var delte, men i det store hele var man enige om, at degnen fra Vestjylland var ved at føre kirken på gale veje.

Den 24. juli 1901 tiltrådte Venstres regering, og den blev mødt med udpræget mistillid fra ledende kirkeligt hold.⁵⁹ Allerede året forinden havde I. C. Christensen som folketingsmedlem fremsat forslag om menighedsråd. I forventning om, at han som kirkeminister – og derfor nu med større gennemslagskraft – ville genfremsætte sit forslag, samlede de kirkelige retninger sig til modstand også før lovforslagets fremlæggelse.

Grundtvigianerne var generelt imod lovforslaget, men alligevel delte: En del af de venstre-grundtvigske var på sin vis positivt indstillede overfor I. C. Christensens forslag.⁶⁰ De fleste havde intet imod demokratiske »Sognemenighedsråd« eller »Kirkenævn« med indflydelse på økonomi og præstevalg, men kunne ikke anerkende menighedsråd i lovens forstand, altså som en virkelig sognets menighedsrepræsentation; i så fald måtte rådene være helt frivillige og »Åndens Værk«.

Den brede grundtvigianisme tilsluttede sig J. H. Monrad, som netop i disse år havde placeret sig som kirkepolitisk foregangsmand og ordfører i de grundtvigske rækker.

Det var først og fremmest Monrads erfaringer som bypræst, der havde fået ham til at tænke mere konkret om det kirkepolitiske.⁶¹ I sin lille bog *Folkekirkelige Overvejelser*⁶² – som blev en næsten klassisk bog indenfor grundtvigianismen – fremlagde han sine tanker om at bevare folkekirken som en politisk-økonomisk ramme, men samtidig gøre det muligt at skille vækkelsesmenighederne fra »den åndelige Død« i kirken. Han overvejede tre muligheder: den såkaldte brutale, den unierede og den *tålsomme* folkekirke; selv gik han kraftigt ind for den sidste mulighed som den eneste. Den *tålsomme* folkekirke har plads til begge yderfløjene, – heterodoksi såvel som ortodoksi – men uden union, således at samvittighederne ikke krænkes ved et påbud om et fællesskab, som dog ikke eksisterer: »Man lader disse to vidt forskellige Flokke med alle dertil hørende Mellemløkke græsse paa Folkekirkens Enge«. Staten er interesseret i den offentlige moral, men den vil begge parter fremme, og med tidens respekt for individets frihed må

netop den »Taaksomme Folkekirke« tiltale staten, ligesom man derved vil få udvidet frihed for præst og menighed.⁶³

Her er den taaksomme folkekirkens ideologi principielt udformet med kirken, der som en ren borgerlig ordning kan rumme to eller flere religiøst uensartede trossamfund, ligestillet borgerligt og økonomisk, men uden noget indbyrdes forhold i bekendelse og forkyndelse. Det er ... »en taaksom Folkekirke, der ikke giver sig ud for at være et Trossamfund, men som indskrænker sig til at være en af Staten støttet kirkelig Anstalt for Folkets religiøse Behov, hvor hver enkelt Menneske, efter som det kommer til aandelige Skelsalder, maa vrage og vælge til hvilken Side, det vil gaa«. Kirken er en borgerlig indretning. Valget og friheden er det vigtigste, og ikke spørgsmål om rigsdag eller synode, menighedsråd eller kirkelig kommission. Derfor afviser Monrad da også I. C. Christensen menighedsrådsforslag.⁶⁴

Også blandt biskopperne mødte I. C. Christensen modstand. I oktober 1900 bad kultusministeriet alle biskopper om en, som det hedder »Udtalelse ... om det ved privat Initiativ forelagte Forslag til Lov om Menighedsraad« [I. C. Christensens første forslag]. Vi finder besvarelsenerne i Rigsarkivet.⁶⁵

Det er et gennemgående træk, at især to af lovforslagets punkter har optaget biskopperne: spørgsmålet om det fri præstevalg og spørgsmålet om folkekirkemedlemmernes, d.v.s. alle døbtes, adgang til indflydelse på kirkens anliggender.

I princippet går Sjællands biskop Skat Rørdam ind for menighedens ret til at vælge deres præst, men »Spørgsmaalet om Folkekirkens Tarv maa komme først«. Rørdam regnede folkekirken for en bekendelseskirke, som skulle værnes mod tidens almindelige vantro. Det kunne godt ske ved en forfatningslov, hvori menighedsrådene indgik, men kun og absolut kun, hvis der blev tale om frivillige menighedsråd. Han forlangte konfirmationens ja gentaget som valgrets betingelse og under alle omstændigheder ønskede han - som alle bisperne i øvrigt - lovene behandlet i en særlig kirkekommission, før de kom i rigsdagen. Med I. C. Christensens lovforslag var der tale om en »Lov, som efter al menneskelig Sandsynlighed maa føre til Folkekirkens Opløsning«, fordi den »i mange Sogne vil så Splid mellem de forskellige Retninger i det lokale Omraade«.

Heri er Odense-biskoppen, Hans Valdemar Sthyr enig. »Saa længe de kirkelige Forhold er saa spændte, kan jeg ikke anse det for rigtigt ved Lov at Skabe en Ordning, ved hvilken Magten til at besætte Præsteembederne i Folkekirken i Hovedsagen blev lagt i Hænderne paa ... Sognemenighedens numeriske Flertal«. Det vil kun føre til, at situa-

tionen bliver »saa utaalelig, at der vilde fremkomme en Strid, som vilde føre til Folkekirkens Sprængning«.

I Ribe var biskop Carl Viggo Gøtzsche bange for, at »ganske unge Mænd skulde blive indstillede til de bedst lønnede Embeder«, mens Århus-biskoppen Johannes Clausen så den samme problematik fra en lidt anden synsvinkel: »Saaledes som de politiske og sociale forhold ere tilspidsede her i Landet, anser jeg det ... for givet, at ogsaa Valgene af Menighedsraadets Medlemmer vilde blive en Akt, som de organiserede politiske Partier vilde drage ind som et Led i deres Agitationsffære«. At et sådant valgt menighedsråd skulle kunne medvirke ved besættelsen af ledige præsteembeder, finder biskoppen er »en Ulykke for Folkekirken«.

Sådan var altså reaktionerne på I. C. Christensens første lovforslag. Så blev han minister, og det var naturligvis ventet, at han ville fremlægge sine forslag igen. Det skete som nævnt også d. 26. oktober 1901, og den kraftige modstand udeblev da heller ikke.

Knap en måned derefter, nemlig d. 18. november 1901, aflagde Skat Rørdam og A. S. Poulsen, biskop i Viborg, besøg hos I. C. Christensen. De ville lægge pres på ministeren ved personligt at overbringe biskoppernes fælles skriftlige henstilling om, at det forestående arbejde med folkekirkens forfatning skulle begynde i en kirkekommission. Meningen var, som det hed, at der »gives Menigheden Lejlighed til at udtale sig om Sagen gennem en kommission af Geistlige og Lægfolk, hvilken tillige skulde overveje og stille Forslag angaaende Folkekirkens Forfatning i det hele, saaledes at Oprettelsen af Menighedsraad bragtes i organisk Forbindelse dermed«. ⁶⁶

Dagen før Skat Rørdam og A. S. Poulsens besøg hos I. C. Christensen havde 855 præster, foranlediget af Præsteforeningen og dens formand Friis Hansen, i Kristelig Dagblad offentliggjort en adresse til ministeren, hvori de bad ham nedsætte en stor blandet kommission bestående af politikere, præster og lægmænd til at overveje hele spørgsmålet om menighedsråd og forfatning. ⁶⁷ Mange præster var usikre overfor lovforslaget, især hvad angik fremgangsmåden ved besættelsen af ledige præsteembeder.

Hvorledes skulle det gå, når besættelsen af de ledige embeder skulle følge indstillingen fra menighedsrådene?

Adressen i Kristelig Dagblad blev senere fulgt op af henvendelser til Det kirkelige Udvalg, og her kan man danne sig et billede af, hvor skoen trykkede: »Den hidtil fulgte Praksis havde for Præsterne den Lysside, at disse med nogenlunde Sikkerhed kunne paaregne, at de i Aarenes Løb vilde blive befordret fra daarligt lønnede Embeder ...

Hvad der ved Forandringen fyldte mange Sind med Uro, var særligt, at denne ved at lægge Præstevalget ... over til de enkelte Menighedsraad, ikke blot gjorde det umuligt, at Præstevalget kunne ske under Hensyntagen til det hele Kirkesamfunds vel, men ogsaa udelukkede en Gen-nemførelse af ... Hensyntagen til Præsterne ... Navnlig de ældre Præster ... føler sig meget ilde stillet ved den saa pludselig indtrufne Forandring«. ⁶⁸

Omtrent på samme tidspunkt som Præsteforeningen offentliggjorde sin adresse holdt Indre Mission et stort landsmøde i Odense (29-30/10 1901) og her vedtoges med 744 underskrifter en adresse om, at I. C. Christensens forslag ville »blive til ubodelig Skade for det Menigheds-liv, som Herren saa kraftigt har kaldt frem i vort Folk i den sidste Menneskealder, og ... give den aandelige Død og Ligegyldighed en Ret, som paa ingen Maade tilkommer den«.

Man følte sig truet, og ikke uden grund. I Indre Mission havde mange netop i disse år gjort de samme dårlige erfaringer med kirkelivet som J. H. Monrad, især i København. Befolkningstilvækst og den deraf følgende sociale nød havde sat det kirkelige arbejde og liv på en hård prøve. Arbejderbevægelsens kamp for bedre levevilkår, som fandt fod-fæste i store dele af storbyens arbejderbefolkning betød samtidig en udfordring til det kristne livssyn. Men ligegyldigheden og/eller den kirkefjendske holdning fik ingen betydning for folks formelle tilknytning til kirken. Folk lod stadigvæk deres børn døbe, sendte dem stadigvæk til konfirmationsforberedelse og lod sig stadigvæk vie i kirken. Bybefolkningen forblev således medlemmer af folkekirken parallelt med deres kirkelige afstandtagen. Det var i sig selv en utålelig situa-tion. Men at disse »vantro« folkekirkekristne nu også ad lovens vej kunne få adgang til medbestemmelse i kirkens anliggender, ville gøre situationen ubærlig.

Også rent kirkepolitisk var man i klemme i Indre Mission. I proviso-rietiden op til systemskiftet havde man forholdt sig politisk neutral, men den position kunne umuligt opretholdes overfor det frembrydende demokrati i I. C. Christensens menighedsrådsforslag. Vel anså man i Indre Mission principielt folkekirken for et trossamfund og en beken-delseskirke – i realiteten dog kun som missionsmark – men interesse kunne man kun nære for en forfatning, som først og fremmest var for det troende mindretal. Med systemskiftet blev stolen derfor sat for døren: enten måtte man blive ved det gamle, og det var heller ikke nogen løsning, som tiderne ændrede sig, eller også måtte det dreje sig om at få en forfatning, der tog skellet mellem »levende Menighed« og

sognemenighed alvorligt, og i det væsentlige overlod kirkestyret til de troende.

1901 var derfor et skelsættende år for Indre Mission. Vilhelm Becks død og systemskiftet satte kravet om en ny leder og en ny linie øverst på dagsordenen, og her kom Henry Ussing til at stå i centrum. Han var med ved Odensemødet og kom sammen med Friis Hansen, centralt placeret som sekretær for kirkefondet og formand for præsteforeningen, til at spille en afgørende rolle i Indre Mission efter århundredeskiftet.

Henry Ussing havde i 1890 udgivet en lille bog *Tanker til Overvejelse om Menighedsliv og Kirkeliv*, og den kom til at danne grundlaget for Indre Missions menighedskirkelige syn og kirkepolitiske position i disse år.

Ussing beskrev sit menighedssyn med en allegori over det jødiske tempels opbygning: Det allerhelligste i menighedens liv er nadveren, det hellige er menighedssamfundet, det almene præstedømme, og forgården er folkekirken, hvor alle er døbt. Dem i det hellige har ansvaret for at føre de døbte til omvendelsens genfødsel i Kristus.

Henry Ussing forener i sit kirkesyn således det genfødte menighedsliv med en organisatorisk kirkeramme, idet han nok har nadveren som menighedens allerhelligste, men samtidig i kraft af dåben kan tage folkekirken alvorligt som kirke.⁶⁹

Straks efter systemskiftet begyndte Indre Mission gennem dagspressen og forskellige tidsskrifter at gøre sig gældende i diskussionerne om den kirkepolitiske dagsorden. Det gjorde man bl.a. ved at mane biskopperne til at bekæmpe den nye kirke- og kultusminister, som man mente var blottet for enhver sans for frisind og besindighed. Friis Hansen gik i adskillige småskrifter⁷⁰ ind for Ussings ideer og erklærede, at loven ikke ville fremme den adskillelse mellem kirke og stat, som alle frisindede ønskede: »Kristendom er Frihed og kan kun trives i Frihed«; det var, som det hedder, »Vanvid« at give alle kirkemedlemmer lige ret og lade statsstyret afløse af »Hr. Allemand, i hver kommune for sig«. Eller sagt med andre ord: der ville blive tale om et *cujus regio, ejus religio* omsat til moderne flertalsvælde. Der er i kirken to uforenelige folk: de troende, der som levende Kristus-fællesskab bærer kirken, og derfor også bør tage sig af dens anliggender, mens de andre, de vantro døbte uden omvendelsens genfødsel, kun har »ret« til at være genstand for kærlighedens omsorg. Det var Friis Hansens store bekymring, at de vantro i opgør med at være blevet kaldt »døde«, skulle vende sig mod »Livet« og bruge de nye love til at sætte deres præg på kirken ved f.eks.

at ansætte vantro præster (læs: døbt uden omvendelsens genfødsel). I så fald ville al frivilligt arbejde ophøre: »hele Iveren ville blive slået død i samme øjeblik, Flertallet af Sognefolket skulle vælge Præsterne ved de nye Kirker«. Situationen var for Friis Hansen især akut i København, hvor der allerede var etableret selvstyrende og selvfinansierende menigheder via menighedssamfundsordningen, der nu blev frataget sit kirkelige monopol.⁷¹

For at kunne skelne mellem folk og menighed foreslog han frivillige, selvsupplerende menighedsråd, og når dette råd havde vist sin kraft ved »Kærlighedsgerninger« og »Gaver«, skulle det af øvrigheden have tillagt de rettigheder, som I. C. Christensen så at sige forud ville give menighedsrådene i sine lovforslag.

Fælles for disse forskellige kirkelige krav til ministeren er ønsket om gennem en kommission at styre afgørelserne om kirkens anliggender ikke bare udenom lokalstyret men ligeså meget udenom ministeren. Hvad der agiteres for her, har mange ligheder med en synodal forfatning. Kirkens anliggender ønskes ganske vist fastsat ved lov (som iflg Grundloven), men det afgørende arbejde med at udforme lovens mål og ordlyd skulle den ønskede og bredt sammensatte kommission tage sig af. Kommissionen kom i form af Det kirkelige Udvalg, som i praksis fungerede sine seks år som en synode.

I. C. Christensens svar på modstanden i såvel biskoppernes henvendelse som præsteforeningens og Indre Missions adresser samt Kirkefondets afvisning var et venligt men ligeså klart: nej. Menighedsrådene skulle nok indgå i en forfatning, men på den måde, at de udgjorde fundamentet, og en større og mere udbygget kirkeforfatning var tiden og »Livet« ikke inde til; i så fald havde man kunnet mærke det i Folketinget, som I. C. Christensen anså for at være »et meget følsomt Barometer for Ønsker i Folket«.⁷² Han ville bøje sig for et rigsdagskrav om en kommission, men ikke selv fremsætte forslag derom. I. C. Christensen var for så vidt rede til at indgå kompromiser, blot de ikke krænkede den almindelige valgret. Det mente han, at en kommission ville gøre; alene ved, at den ville blive sammensat af overvejende gejstlige medlemmer.

Det var imidlertid ikke kun indenfor kirkens egne rækker, man gik imod I. C. Christensens lovforslag om menighedsråd. Også blandt politikerkollegaerne var der modstand, – især fra socialdemokratisk side, hvor F. J. Borgbjerg⁷³ som kirkepolitisk ordfører tegnede partiet i kirkepolitiske spørgsmål fra systemskiftet og frem til 1924. Overfor I. C. Christensen lagde Borgbjerg partiets linie ud, hvilket i korte træk ville

sige: religionen erklæres helt og holdent som en privatsag, folkekirken ophæves, og menighederne ordner selv deres anliggender, som de vil. Denne linie måtte naturligvis betyde et nej til grundlovens paragraf 3 og enhver begyndende organisering af folkekirken. Borgbjerg var da også en af Rigsdagens hårdeste modstandere af I. C. Christensens kirkepolitik og især af forslagene om menighedsråd som fundament for en muligt senere kommende kirkerepræsentation.⁷⁴

I. C. Christensen afviste Borgbjerg på samme måde som han afviste sine andre kritikere. Men der er ingen tvivl om, at tidens socialdemokratiske agitation i almindelighed mod i første omgang kirken og derefter også kristendommen som sådan har spillet en rolle for I. C. Christensens kirkepolitiske position. Blandt andet p.g.a. socialdemokraternes kirkefjendtlighed mente I. C. Christensen, at folkekirkens dage var talte, med mindre den fik en ordening, der var stærk nok til at bære den, når kirke og stat engang skulle skilles ad.

Lad mig prøve at sammenfatte det foregående: Grundtvigianerne gik imod, fordi de mente at loven ville bringe falsk uniformitet og knuse det vigtigste: friheden. Indre Mission gik imod, fordi den levende menighed ikke blev sikret afgørende indflydelse i menighedsrådene. Biskopperne og præsteforeningen var imod, at der skulle lovgives om folkekirkens forhold inden der forelå en plan for en samlet forfatning, og de socialdemokratiske politikere gik imod, fordi religion nu en gang måtte være en privat sag, som ikke kom det offentlige, staten ved.

Netop de to hovedsynspunkter, som I. C. Christensen fandt afgørende, stødte an og satte sindene i kog: *at* menighedsrådene skulle vælges på grundlag af en lov og ikke baseret på frivillighed, og *at* der skulle være almindelig valgret til rådene.

Der er i denne modstand fra stort set alle sider af dansk kirkeliv tale om mere end gejstlighedens og andre kirkelige lederes mangel på vilje til at afgive magt. Problemet var nærmere, at kirken ikke uden videre kunne følge den politiske udvikling, som den i tidligere tider havde fulgt andre samfundssystemer, fordi kirken, som Hal Koch formulerer det »tillige repræsenterede personlighedsreligionen med dens aktivitetsbegreb«⁷⁵ – eksemplificeret i det foregående af såvel grundtvigianernes betoning af den enkeltes frihed udenom lovgivningens tvang som missionsfolkenes vægtning af omvendelsens genfødsel som indgang til et aktivt menighedsfællesskab.

Det er imidlertid ikke for ingenting, at I. C. Christensen blev kaldt politikeren med »en Ræv bag Øret«. Dels havde han politisk tæft og

sans for det politiske spils egenart,⁷⁶ dels var han tålmodig og utrolig stædig. Venligt men bestemt afviste han kritikerne, og styrede således sine lovforslag gennem såvel Rigsdagens som kirkens skær.

I februar 1902 anbefalede Landstingets flertal, at en kommission skulle behandle de fire fremlagte kirkelige lovforslag. I. C. Christensen gik ind på ideen, men sådan, at dette kirkelige udvalg først skulle nedsættes, når loven om menighedsråd var trådt i kraft. Det skulle da delvis bestå af lægfolk, som var valgt af de nye menighedsråd.⁷⁷ Efter en del tovtækkeri endte det med, at Landstinget gik med til I. C. Christensens forslag, da han havde haft held til at overbevise tinget om, at menighedsrådsforslaget og forslaget om et kirkeligt udvalg nok danne en helhed, men at menighedsrådene måtte indføres først. Forslaget godkendtes således i april 1903, men for at kunne gennemføre menighedsrådsloven uden at foregribe det kommende kirkelige udvalgs arbejde, blev det vedtaget, at menighedsrådslovens gyldighed skulle begrænses til 6 år, samt at afsnittet om præstevalg blev strøget; dog havde man intet imod, at ministeren »hørte Menighedsrådet«. I denne skikkelse og med tilføjelse af lov om nedsættelse og sammensætning af et kirkeligt udvalg vedtog både Folketing og Landsting love-
ne,⁷⁸ og de stadfæstedes d. 15. maj 1903.

Den pris I. C. Christensen måtte 'betale' for lovens gennemførelse var således loven om Det kirkelige Udvalg, men også at menighedsrådene fik en svækket rolle ved præstevalg. Selv mente han ikke at have givet for meget væk i porten; når først menighedsrådene var blevet valgt ude omkring i landet, var de kommet for at blive, hvad et kommende kirkeligt udvalg så end måtte finde på. Som eftertiden har vist fik han ret.

Med hensyn til spørgsmålet om den bortfaldne direkte indflydelse på præstevalg var han også optimistisk. Menighedsrådene kunne indsende andragender til ministeriet, og kunne ifølge lovens paragraf 18 høres ved embedsbesættelser, hvilket han håbede ville vinde hævd.⁷⁹

Den danske præsteforening gennemførte i 1904 en undersøgelse af, hvilken indflydelse menighedsrådene rent faktisk kom til at få herpå i den første tid efter de var blevet dannet. Resultatet blev forelagt kultusministeriet i form af en protokolfortegnelse over »samtlige Ansøgere ved de i 1904 ledige Embeder«.⁸⁰ For hvert embede fremgår det, dels hvem menighedsrådet indstillede, dels hvem der blev udnævnt til det pågældende embede. Der er tale om i alt 76 embeder ligeligt geografisk fordelt, og for en samlet betragtning ser tallene således ud: *a.* sammenfald ved 1. indstilling: 52; *b.* sammenfald ved 2. indstilling: 12;

c. Forskelle mellem indstilling og udnævnelse: 5; d. Ingen indstilling fra menighedsrådene: 7. Tallene er ikke kommenteret.

Det er naturligvis forbundet med en vis risiko at bedømme sådanne nøgne tal, men det er under alle omstændigheder iøjnefaldende, at der i ca. 70 % af tilfældene er tale om sammenfald mellem indstilling og udnævnelse. På det grundlag kan man sige, at menighedsrådene rent faktisk synes at have haft en stor gennemslagskraft allerede i de første år.⁸¹

I dette sidste afsnit skal der sættes focus på nogle af de teologiske spørgsmål, som rejser sig i sammenhæng med menighedsrådsloven som fundament for folkekirkens moderne forfatning. Der er tale om spørgsmål, som lægger op til en grundig systematisk gennemtænkning, men opgaven her er af en anden og mere beskeden art: jeg indskrænker mig således til et forsøg på at præcisere, hvilke teologiske problemstillinger det er, der rejses med menighedsrådslovens tilblivelse og udformning.

Det kan i den forbindelse være på sin plads at bemærke, at der er tale om problemstillinger, som i dette århundrede har været centralt placeret på såvel den kirkepolitiske som den teologiske dagsorden. Dermed være ikke sagt, at de har deres udspring i menighedsrådsloven, men kun at sammenhængen er der.

Ved undersøgelsen af menighedsrådslovens tilblivelseshistorie og endelige udformning er det nærliggende at hæfte sig ved forholdet mellem stat og kirke, – eller mere præcist: mellem lovgivningsmagten, folketinget/kirkeministeren, og kirkens egne såvel lægfolk som gejstlige. Emnet er omtrent ligeså gammelt som kirken selv,⁸² men med I. C. Christensen og hans kirkelige lovgivning indledes på dansk grund et nyt kapitel. Ikke at der er tale om et radikalt brud med historien eller traditionen. Det nye er, at gamle former demokratiseres.

I sin bog om identifikation af kirken skriver A. M. Aagaard: »Det demokratiserede kirkestyre (menighedsråd) må forstås som en demokratisering af visse forvaltningsdele af kongemagtens jus circa sacra. Den demokratiserede lovgivningsmagt for Folkekirken (Folketinget) må forstås som en demokratisering af den politiske magt over kirken«.⁸³ Ser man sagerne i dette perspektiv kan kirkeministerens rolle i Den danske Folkekirke ses som en demokratiseret form af den gamle fyrstemagt, d.v.s. den verdslige øvrighed. Dennes ret og pligt har siden reformationens tid været at skabe rammer for »Guds Ordinans«: ret forkyndelse af lov og evangelium, sakramenternes rette forvaltning og

kirkens sociale opgaver, undervisning og opdragelse af børn i den rette lære.

Den verdslige øvrighed er nu folketing og kirkeminister, som under demokratiserede former fører traditionen om den verdslige øvrigheds ret og pligt til at sætte rammerne for kirkens liv videre ind i det 20. århundrede. Således kan I. C. Christensen sige om baggrunden for sine kirkelige lovforslag: de skal give kirken »God Orden og sømmelige Former, så Livet kan nyde sin Ret«. ⁸⁴

Med I. C. Christensen får folketing og kirkeminister den placering i dansk kirkeliv, som de i det store hele har haft igennem det 20. århundrede: det er herfra nyskabelserne i folkekirken kommer! Ganske vist er der tradition for, at kirkeministeren i sit politiske arbejde har orienteret sig efter det åndelige barometer i folkekirken, men ser man på de afgørende ændringer igennem de sidste 90 år, er initiativet og modet til at gennemføre de store ændringer i folkekirkens ordning kommet fra politikernes side. Af andre eksempler end menighedsrådsloven kunne nævnes: loven om kvinders adgang til præsteembedet og loven om de mellemkirkelige stiftsudvalg. Måske kan man endda udtrykke det lidt skarpere: Hver gang der i nyere tid er sket afgørende ændringer i folkekirkens ordning har gejstligheden været imod!

Således har forholdet mellem kirke og stat også indenfor det 20. århundredes demokratiserede former fulgt linierne fra 1537, let justeret i 1849. Men det er spørgsmålet, om denne praksis kan holde ind i det næste årtusinde, eller om sækulariseringen har sat sig igennem og gjort det umuligt og uønskeligt, at fastholde et forhold mellem kirke og stat efter reformatorisk forbillede, hvor staten sætter rammerne for kirkens indre liv. Måske har professor i retshistorie Ditlev Tamm ret, når han i maj 1989 slutter sit foredrag for Aalborg Stifts menighedsråd med at sige: »Det er fra kirken selv, at spørgsmålet må komme om, hvad det vil sige at have en tidssvarende ramme om en folkekirke på vej mod år 2000«. ⁸⁵

Det andet teologiske spørgsmål, som rejser sig i forbindelse med menighedsrådsloven er spørgsmålet om det almene præstedømme. Fyrsterne på reformationens tid og sidenhen enevældens kongemagt var ikke til sinds til at lade menigmand råde, og princippet om det almene præstedømme blev skubbet i baggrunden. Situationen er på det nærmeste den omvendte, da I. C. Christensen med grundlov og systemskifte som baggrund kommer til. Demokratiseringen har sat sig igennem i stat og samfund, og det er den verdslige øvrighed – kirkeminister og folketing – der nu indfører den i kirken.

Da I. C. Christensen fremlagde sine kirkelige lovforslag, gav han

dem nogle ord med på vejen, som ganske godt belyser dette: »Organisation er nødvendig for De Svages skyld. De store og stærke Aander klarer sig nok, selv uden Organisation, men de Smaa og Svage kunne ikke værgе sig uden Støtte og Bistand, og for dem er Organisation nødvendig. Men Organisationen maa være saaledes, at den giver Plads ogsaa for den enkeltes Ret, Mindretallene maa ikke underkues«. ⁸⁶ Hverken her eller på noget andet tidspunkt kommer I. C. Christensen nærmere ind på, hvem han mener de små og svage er. Man må altså mere eller mindre gætte sig frem efter udelukkelsesmetoden. Det er ikke de gejstlige; det er heller ikke de vakte i vækkelsesbevægelserne, for »de store og stærke Aander klare sig nok«. De små og svage er måske snarere menigmand. Han som ikke er vakt og hverken engageret i Indre Mission eller har været på højskole. Han, som har et forhold til kirken gennem traditionen og lejlighedshandlingerne, men ellers ikke. I. C. Christensen 'kender' ham fra sin egen kirkelige baggrund i det vestjyske landsogn, og det er hans, menigmands, ret til sin kirke, som I. C. Christensen vil sikre. Rent statistisk hører denne menigmand ikke til mindretallet, men målt i forhold til den betydning han tillægges af kirkens foregangsmænd, så gør han.

Et andet af I. C. Christensens formål med at løse forfatningsspørgsmålet med menighedsrådsloven var »Livets« udfoldelse. Dermed mente han naturligvis også det kristne liv, som netop bør udfolde sig i nær sammenhæng med tilværelsens andre områder. Det kan kun ske, hvis der indenfor kirken bliver givet plads for samvær og fællesskab under demokratiske former. I. C. Christensen og hans kirkepolitik skal forstås ud fra den almindelige åndelige, kulturelle og politiske udvikling i 1800-tallets Europa med idealerne om den enkeltes frihed og ansvar. Men hans tanker om at indføre demokrati indenfor kirken har også en teologisk og kirkelig side. Hvor bevidst eller ubevidst han selv var derom, er i denne sammenhæng af mindre betydning.

Den reformatoriske opfattelse af det almene præstedømme som grundlag for menighedsopfattelsen lægger umiddelbart op til, at alle døbte er 'præster' i den kristne kirke og bør have afgørende indflydelse på kirkens anliggender. Som vi så i afsnittet om lægmandsmedbestemmelsens historie, har dette princip, der er så centralt for evangelisk-luthersk kristendom, stort set lige siden været skubbet i baggrunden. Vi har haft en fyrstekirke og derefter statskirkeligt enevælde. Først da grundloven løsner forbindelsen mellem kirke og stat i form af religionsfrihed og i det hele taget giver frihed ved lov bliver menigmand tiltroet tilstrækkelig dømmekraft med hensyn til kirkelige opgaver. Som nævnt er I. C. Christensen barn af grundlovens tidsalder, og ad den vej bliver

der for ham plads til tanken om det almene præstedømme. »Menighederne består som bekendt af baade Lægfolk og Præsten, og den ene kan ligesaa lidt undværes som den anden« (sic!), for nu at formulere det med I. C. Christensens egne ord.⁸⁷

Konsekvensen måtte derfor blive, at I. C. Christensen i sin kirkepolitik prøvede at omsætte det almene præstedømme i praksis. Alle døbte fik lige demokratisk ret til medbestemmelse i kirkens anliggender, for så vidt, naturligvis, de stod ved deres dåbs pagt og dermed kunne aflægge løfte om at ville udføre menighedsrådsvervet i troskab mod den evangelisk-lutherske folkekirke og dens forskrifter.⁸⁸ I. C. Christensen mente, at folkekirken var præsternes og biskoppernes kirke, og det fandt han var forkert. For »hvad enten man ser paa Kirken som Kirke rent aandeligt talt, hvor Ordet Kirke jo maa betyde noget, som hører Herren til, eller man ser paa Kirken noget mere juridisk, kan det ikke blive Præsterne alene, det maa være hele Samfundet, det maa blive samtlige, som bære dens Byrder og nyde dens Goder ...«, havde han engang sagt som folketingsmand.⁸⁹

Der er i I. C. Christensens menighedsrådslov af 1903 lagt vægt på samarbejdet mellem præst og menighedsråd: »Præsten kan henvende sig til Menighedsrådet om Samarbejde i alt, hvad der kan tjene til at vække og lede et sundt kristeligt Liv i Menigheden ...« lyder det i 1903-udgavens paragraf 19. Det var I. C. Christensens intention, at menighedsrådene skulle have såvel administrativt som kirkeligt medansvar. Demokrati og princippet om det almene præstedømme kobles på den måde sammen. Menighedsrådene udgør selvfølgelig ikke det almene præstedømme, men de repræsenterer det.

Man kan så overveje, hvorledes kirke- og menighedslivet i det 20. århundredes danske folkekirke ville have tegnet sig, hvis loven havde levet videre i denne udformning. For med Appels menighedsrådslov af 1912 ændres billedet i hvert fald på dette område. 1903-lovens paragraf 19 om samarbejde mellem præst og menighedsråd i arbejdet med »at vække, styrke og lede et sundt kristeligt Liv i Menigheden« afskaffes, samtidig med at præsten bliver uafhængig af menighedsrådet i sin embedsførelse (paragraf 23 i 1912; paragraf 31 i den nuværende lov). Endnu en forskel bør her nævnes: Appels lov indeholdt i modsætning til 1903-loven ingen valgrets- eller valgbarhedserklæring, idet valgreten og valgbarheden med få indskrænkninger stod åben for alle medlemmer af folkekirken over 25 år (1912; paragraf 4). Det i I. C. Christensens lov indeholdte højtidelige løfte om »at ville udføre det dem betroede Hverv i Troskab mod vor evangelisk-lutherske Folkekirke og i Overensstemmelse med dens Forskrifter« blev nu forandret til en

skriftlig erklæring om »at ville udføre det ham betroede vigtige Hverv i Troskab mod den danske Folkekirke«. Hermed banes der vej for en skelnen mellem kirkeligt og administrativt ansvar, som senere er blevet praksis i folkekirken: demokratiseringen indskrænkes til at gælde forvaltningsopgaver, mens det rent kirkelige ansvar i vid udstrækning ligger hos præst og biskop, sådan som det også er afspejlet i den nuværende ordnings paragraf 31. Fra og med 1912-loven betones den administrative side af menighedsrådenes arbejde, som bliver til en slags decentraliseret administration af kirkeministeriets opgaver.

Sammenhængen synes umiddelbart brudt mellem demokrati og princippet om det almene præstedømme, i hvert fald i den skikkelse vi ser den udfoldet i 1903-loven, og som det var I. C. Christensens intentioner med en kirkeforfatningen »franeden«. Således kan A. M. Aagaard have ret i sin kritiske påpegning af, at menighedsrådene i praksis er blevet til »et forvaltningsorgan for visse dele af jus circa sacra, først og fremmest præstevalg og administration af kirkebygninger og kirkegårde«.⁹⁰

Der er imidlertid to forhold, som stadigvæk gør menighedsrådene til repræsentanter for det almene præstedømme. For det første den skriftlige erklæring, som ethvert nyvalgt menighedsrådsmedlem skal afgive om at ville udføre det ham eller hende betroede erhverv i troskab mod den danske evangelisk-lutherske folkekirke, så den kan byde gode vilkår for den kristne menigheds liv og vækst.⁹¹ For det andet menighedsrådets medvirken ved valg af præster. Theodor Jørgensen udtrykker det således: »Når menighedsrådet indstiller en eller flere kandidater til det ledige præsteembede, udøver de det almene præstedømmes kaldelsesret og kaldelsespligt til det kirkelige embede på menighedens vegne. Det indebærer, at man forventer af menighedsrådet og tilkender det en kompetence, der går langt ud over en administrativ kompetence, fordi den må indbefatte fortrolighed med den danske folkekirkens bekendelsestradition«.⁹² Rent forfatningsmæssigt er menighedsrådene således på den ene side et forvaltningsorgan på lokalplan, men de er på den anden side også samtidig repræsentant for det almene præstedømme. En vurdering af, hvilken rolle menighedsrådene kan og bør spille i folkekirkens fremtidige liv må afhænge af, hvilke af de to sider man vælger at tillægge størst betydning.

Den tredje teologiske emnekreds, som jeg her vil tage op, er spørgsmålet om kirkesynet. I denne sammenhæng betyder det nærmere: det dobbelte kirkesyn.

I. C. Christensen var af den opfattelse, at grundlovens paragraf 3 var en løfteparagraf. Uden at drage den samme konsekvens mente han ligesom J. H. Monrad, at det lille »er« måtte tolkes som et 'skal være'.

Den danske Folkekirke bliver ikke til en folkekirke blot fordi den ikke længere er ét med staten, men hviler på folkets frivillige tilslutning. Skellet går et andet sted end i modsætningen tvang – frivillighed. Tvangen hører under alle omstændigheder en gang for alle fortiden til, og frihed for den enkeltes religionsudøvelse må som en selvfølgelighed gælde for enhver. Det afgørende for I. C. Christensens forståelse af kirken som folkekirke er derimod medlemmernes indflydelse, også på kirkens styrelse. Eller sagt med andre ord: det, der gør folkekirken til folkekirke er, at dens forfatning hviler på et repræsentativt demokrati – altså det almene præstedømme omsat i praksis – hvorigennem alle døbte har adgang til og mulighed for medindflydelse på styrelsen af folkekirkens sager, – naturligvis på grundlag af valgløftet om at kunne stå ved sin dåbspagt.

Som vi har set, vidste I. C. Christensen sig gennem hele sit liv nært forbundet med sin barndoms egn og livsform. Kirkeligt set var hans udgangspunkt det vestjyske landsogn, hvor folk i almindelighed stadig respekterede sognets kirke og følte sig knyttet dertil, ligesom generationen før dem havde gjort det. Derfor er sognet for ham det naturlige fundament at bygge en kirkeforfatning op på. I. C. Christensen havde tiltro til folkets religiøse liv, og det er måske en af forklaringerne på, hvorfor han så på folkekirkens muligheder med så usvækket optimisme.⁹³ Men med sine synspunkter om sognestrukturen som det bærende element rammer I. C. Christensen som tidligere nævnt det ømme punkt i tidens kirkepolitiske diskussion, nemlig spørgsmålet om forholdet mellem den folkekirkelige sognemenighed og den »levende Menighed«. Stort set alle kirkens folk var mildt sagt bekymrede for, hvad der skulle blive af kirken, hvis alle på dåbens grund fik adgang til afgørende indflydelse på kirkens anliggender. Indgang til kirkens fællesskab gik for dem over det personlige valg, den personlige bekendelse. Det grundlæggende er Ordets virke som grundlag for menighed og kirke, men altid ad frivillighedens vej og på bekendelsens grund. Den folkekirkelige struktur kan så danne rammen herfor; men kun rammen.

Grundtvigianerne ser sådan på det: Folkekirken er en borgerlig indretning: staten står for rammerne, og indfrier derved grundlovens bestemmelser. Kirken som folkekirke er, med Monrads ord, den »taalsomme Folkekirke« ... »en af Staten støttet kirkelig Anstalt for Folkets religiøse behov ...«. I Indre Mission betragter man folkekirken som den ramme, hvori den levende menighed kan udøve sin mission. Eller for at sige det med Ussings allegori over det jødiske tempels opbygning: folkekirken er forgården, hvor alle døbte er.

Folkekirken kan og skal tages alvorlig som kirke i kraft af dåben –

heri er missionsfolkene og I. C. Christensen på linie, men så skilles deres veje også: for mens I. C. Christensens kirkesyn hviler på, hvad man kunne kalde en »etplansoptik«, hvor dåben bør være det fælles fundament for en kirkeforfatning, har missionsfolkenes kirkelige anskuelse flere trin: folkekirken er kun det første trin, folkekirken er forgården til det hellige og allerhelligste. USSINGS kirkesyn forener ganske vist det genfødte menighedsliv med den folkekirkelige organisations ramme, men det kvalitative skel mellem de troende i den levende menighed og de vantro døbte er afgørende, også når sagen gælder kirkens ordning.

I. C. Christensen nærede ikke kirkefolkets bekymringer, og hos ham er tankegangen på det nærmeste den omvendte. Ikke at Ordets virke ikke er det grundlæggende og Åndens værk ikke altafgørende; snarere i den forstand, at mens Ånden ganske vist blæser, hvorhen den vil, så flyver den ikke ud i den blå luft: Kirkens folk kan ikke unddrage sig det ansvar, de hermed har for at give kirken en ordning, hvori også den enkeltes kristenliv har de bedste vilkår hos såvel høj som lav. I I. C. Christensens kirkepolitiske program kommer kirken så at sige 'først' i form af ordning og organisation. Heri kan så den enkeltes kristenliv vokse og fremmes. For de »Smaa og Svage« må der organisation til, og bl.a. for deres skyld måtte det fælleskirkelige tillægges stor vægt.

I. C. Christensens menighedsrådslov er ganske vist udtryk for, hvad vi ovenfor kaldte en kirkelig anskuelse med »etplansoptik«: dåben som fælles grundlag for en organisation af kirken. Men samtidig ligger der heri et dobbelt kirkesyn. Ikke, som man umiddelbart skulle tro, i forlængelse af grundtvigsk tradition – for I. C. Christensen er folkekirken mere end en borgerlig indretning. Her ligger I. C. Christensen mere på linie med missionsfolkenes skelnen mellem levende menighed og sognemenighed. Hos I. C. Christensen er ordvalget naturligvis anderledes, fordi hans baggrund og tradition er en anden, og han drager andre konsekvenser. I. C. Christensen taler om folkekirken i videre og i snævrere forstand og skelner her mellem, som det hedder, de i folkekirken døbte og konfirmerede på den ene side og på den anden de troendes kreds.⁹⁴ Dette dobbelte kirkesyn er også for I. C. Christensen et problem, men i modsætning til missionsfolkenes og grundtvigianernes ønske om at holde tingene adskilt søger han problemet løst ved gennem en kirkelig forfatning at bygge en bro, så de to parter kan komme hinanden i møde.

Som Mogens Jensen rigtigt har peget på, træder det dobbelte kirkesyn i menighedsrådsloven særlig tydeligt frem i lovens valgrets- og valgbarhedserklæring og menighedsrådsløfte:⁹⁵ Netop med erklæring og

løfte »søger (han) at tilgodese begge sider af dobbeltheden, således at alle, der tilhører kirken i videre forstand kan få valgret og være valgbar, men kun medlemmer af kirken i snævrere forstand vil med ærlighed kunne skrive under på menighedsrådsløftet«. Som vi har været inde på, blev dette løfte ændret i Appels 1912-lov til en erklæring af mere almen art, og dobbeltheden i kirkebegrebet nedtones dermed til fordel for det fælleskirkelige.

Ser vi nu tankerne omkring menighedsrådsloven i lyset af dens historiske baggrund, minder den folkekirke, som I. C. Christensen arbejdede for at skabe, om den kirke, som biskop Mynster i århundredet før arbejdede for at bevare. De ønskede begge en rummelig kirke, hvor også de små og svage hørte hjemme med fuld ret. Men i den praktiske udformning måtte de naturligvis gå hver deres veje; tiden efter århundredskiftet var en anden end Mynsters; grundloven var kommet til i mellemtiden.

Også på anden måde ligger I. C. Christensens dobbelte kirkesyn i forlængelse af nogle af det 19. århundredes store kirkefolk som biskopperne Monrad og Martensen. Som vi var inde på i det foregående havde de begge arbejdet på at få indført menighedsråd – Monrad som kultusminister i 1860 og Martensen som medlem af Kirkekommissionen af 1868 – og begge ud fra tanken om en ordning med repræsentation fra såvel den videre som den snævrere kreds indenfor kirken. I. C. Christensen ser sit eget forslag i forlængelse af deres tanker og arbejde, og det er også herfra han henter formuleringerne om »Kirken i videre og snævrere Forstand«.

Problemet med det dobbelte kirkesyn kan med andre ord siges at være lige så gammel som folkekirken; måske ligger problemet simpelt hen i selve folkekirkestrukturen. I. C. Christensen forsøgte med sin kirkepolitik at bygge bro mellem de to former for menighed, sognemenigheden og den »levende Menighed«, men problemet blev ikke løst, heller ikke med Appels 1912- eller 1922-lov. Efter knap et århundrede med menighedsrådsloven må skellet siges at være så stort som nogensinde. Mens I. C. Christensen med nogen ret kunne sætte sin lid til den almindelige befolknings kirkelighed og interesse for kristendom, er situationen i dag radikalt anderledes. Sækulariseringen har sat sig igennem og gjort skellet endnu større. Det dobbelte kirkebegreb er stadig en realitet i folkekirken.⁹⁶

I. C. Christensen ville samle de forskellige kirkelige retninger; hans mål var enighed, i hvert fald så meget enighed, at folkekirken kunne bære at stå alene, og i den forstand kan man sige, at han arbejdede hen imod en adskillelse af kirke og stat. Han mente ikke, den skulle komme

hurtigt, men snarere forberedes grundigt, og til det formål lavede han menighedsrådsloven. Kirken skulle demokratiseres – føres ind i det 20. århundrede – og gennem årenes erfaring modnes til en dag at kunne stå på egne ben.

Man kan således give Trock ret, når han siger, at det lykkedes I. C. Christensen at bevare den evangelisk-lutherske kirke i Danmark som en folkekirke. Men samtidig melder spørgsmålet sig også, hvorvidt der virkelig blev tale om nogen frugtbar modningsproces op igennem det 20. århundrede eller udviklingen istedet er foregået efter devisen: bare lad den være som den er, så afgang den ved døden helt af sig selv.

Sandheden ligger formodentlig et sted midt imellem. Under alle omstændigheder tror jeg, at spørgsmålet om, hvordan folkekirken fremtid kommer til at tegne sig, på mange måder vil afhænge af, hvilken rolle menighedsrådene kommer til at spille.

Noter

1. P. G. Lindhardt: *Morten Pontoppidan*, I-II, Acta Jutlandica, Aarsskrift for Aarhus Universitet, XXV, bd. I og II, 1950, 1953.
2. C. Trock: *I. C. Christensen og Folkekirken*, Dansk Teologisk Tidsskrift 1952, s. 159-73; samme: *Systemskiftet og I. C. Christensens politik 1901-02*, Dansk Teologisk Tidsskrift 1959, s. 190-207; samme: *Sognedemokrati i kirken. Om I. C. Christensens kirkepolitik*, i: Hal Koch (udg.): *Et Kirkeskifte. Studier over brydninger i dansk kirke- og menighedsliv i det 19. århundrede*, København 1960; samme: *Systemskiftet og I. C. Christensens politik 1901-02. Belyst ved breve af Harald Holm*, Kirkehistoriske Samlinger 1976, s. 190-207.
3. Frode Aagaard: *I. C. Christensen*, København, 1941; *Bogen om I. C. Christensen, skrevet af hans venner*, København 1946; Knud Rée (udg.): *Bogen om I. C. Christensen*, København 1941; Erik Bruun: *Lidt om I. C. Christensen og Hee Kirke*, Ribe Stiftsbog, 1982, s. 72-78; E. Erik Olesen: *I. C. Christensen og hans 32 aner*, Personalhistorisk Tidsskrift, 1982, nr. 2, s. 187-200.
4. I. C. Christensen: *Vor Daabes Pagt eller hvad vi skulle tro til Salighed. Skrevet for menigmand af Paabøl*, 1885; *Naar Klokkerne ringe. Søndagslæsning af I. C. Christensen*, 1918; *Ad Kirkevej og Kirkesti. Søndagslæsning*, 1928.
5. Peter Rørdam (1806-1883) lærer og præst; stor tilhænger af Grundtvig, som han kendte personligt og en af tidens ansete prædikanter, Dansk Biografisk Leksikon, 2. udg. 1933-44, XX, s. 443.
6. Optegnelser fra seminarietiden i I. C. Christensens privatarkiv. Rigsarkivet, arkiv nr. 5270, arkivpakke 2 som nævnt i indledningen.
7. Victor Elberling, rigsdagsbibliotikar: *Mennesket og Politikeren*, i: *Bogen om I. C. Christensen*, København 1946, s. 12.
8. Dansk Biografisk Leksikon, 2. udg. 1933-44, V, s. 51.
9. I. C. Christensen: *Vor Daabes Pagt*.
10. I de senere »søndagslæsninger« har han ikke på nær samme måde noget retningspræg: *Naar Klokkerne ringe. Søndagslæsning af I. C. C.*; *Ad Kirkesti og Kirkevej. Søndagslæsning*.

11. I. C. Christensen: *Fra min Barndom og Ungdom*, 1925, s. 170.
12. I. C. Christensen: *Ad Kirkevej og Kirkesti*, s. 96.
13. *Ibid.*, s. 52.
14. I. C. Christensen: *Naar Klokkerne ringe*, s. 117.
15. I. C. Christensen: *Ad Kirkevej og Kirkesti*, s. 108.
16. *Ibid.*, s. 50.
17. *Ibid.*, s. 16.
18. *Ibid.*, s. 199.
19. *Ibid.*, s. 88.
20. *Ibid.*, s. 66.
21. I. C. Christensen: *Naar Klokkerne ringe*, s. 126.
22. *Ibid.*, s. 128.
23. *Ibid.*, s. 126.
24. I. C. Christensen: *Ad Kirkevej og Kirkesti*, s. 7.
25. I. C. Christensen: *Naar Klokkerne ringer*, s. 5.
26. Ringkøbing Amts Venstreblad, d. 13/8 1889.
27. C. Trock: *I. C. Christensen og Folkekirken*, s. 159.
28. På en række folkemøder rundt omkring i landet havde I. C. Christensens kirkepolitik mødt stærk tilslutning. Eks.: Kalundborg 10/2, Ringkøbing 17/2, Kolding 20/2, Haslev 24/2, Herning 28/2, Odder 9/3, o.a., alle i 1902; jvf. Dagbladet Politiken. Samlet under ét får man et levende indtryk af, at folkestemningen var for menighedsrådsloven.
29. J. P. Kristensens privatarkiv, Rigsarkivet, arkiv nr. 5811.
30. C. Trock: *I. C. Christensen og Folkekirken*, s. 159.
31. Venstrereformpartiet, *foreløbige Program* (tiltrådt af partiet d. 9/10 1885), hvor der ønskes »Menighedens Indflydelse paa Besættelse af Præsteembedet« ... samt *Fællesudtalelsen af 26/1 1905*, hvor det hedder: »Rigsdagens Deltagelse i den kirkelige Lovgivning opretholdes, men iøvrigt arbejdes hen til, at Kirken stilles selvstændigere over for Statens Styrelse og Tilsyn ... Der bør ved Lov gives Folkekirkens Medlemmer Indflydelse paa Kirkens Styrelse ...«.
32. Kristelig Dagblad 23-28/9 1901. Disse kronikker samledes senere til én pjece med titlen *Menighedsråd*.
33. P. G. Lindhardt: *Morten Pontoppidan*, Bd. II, s. 89.
34. C. Trock: *I. C. Christensen og Folkekirken*, s. 159.
35. I. C. Christensen i brev til J. P. Kristensen marts 1901, J. P. Kristensens privatarkiv, Rigsarkivet, arkiv nr. 5811.
36. *Skånske og sjællandske lov i: Samling af danske Love*, udg. med indled. etc. af Kolderup-Rosenvinge, Del II, København 1824.
37. *Kirkeordinansen af 1537/1539*, udg. og kommenteret af Martin Schwarz Lausten, København 1989, s. 64, 188.
38. *Danske Kirkelove*, udg. af Holger Rørdam, København, 1883, Bind 1. (1536-1683), s. 195ff.
39. En slags menighedsråd, kunne man sige. Denne parallel har også I. C. Christensen set og draget i sin tale ved fremlæggelsen af de kirkelige love for folketinget d. 26. oktober 1901; i: *De kirkelige Lovforslag*, udg. af I. C. Christensen, København 1901, s. 16.
40. *Chr. V's Danske Lov af 1683*, Anden Bog, Kap. III, Art. 2, s. 210, udg. og kommenteret af V. A. Secher, København 1891.

41. Udtrykket »Folkekirke« forekommer første gang i den danske litteratur i 1841, anvendt af P. C. Kierkegaard i hans afhandling: *Jesu Kristi Kirke i Folke-Kirkerne*, i: Nord. T. for christelig Theologi III, 1841, s. 11ff. Han forstod herved en kirke, der er bestemt ved sproglige og nationale forhold. Et år senere finder vi også udtrykket brugt af D. G. Monrad. Folkekirkernes bærende »Grundmagt« er »Folkeindividualiteten«, »den nationale Individualitet«, D. G. Monrad: Flyvende politiske Blade, no. 4, 1842, s. 12f. I forlængelse af de ovenfor skitserede opfattelser af begrebet folkekirke, som kom til udtryk i den hjemlige debat, skal det nævnes, at de har nære paralleller – og ganske sikkert også er præget af – lignende diskussioner i det 19. århundredes Europa, især Tyskland. Eksempelvis kan opfattelsen af folkekirken som den kirke, der hviler på folkets tilslutning ses i forlængelse af Schleiermacher: F. Schleiermacher: *Die christliche Sitte*, 2. opl. 1884, s. 569. En oversigt over de forskellige samtidige og senere opfattelser af begrebet finder man i W. Huber: *Folgen christlicher Freiheit*, 2. opl., Neukirchen 1985, s. 133.
42. Dansk Kirke Tidende I, 1845-46, s. 496.
43. D. G. Monrad (1811-87), biskop 1849-1854 og 1871-1887. M.h.t. D. G. Monrad som teolog, kirkemand og politiker henvises til Paul Holt: *D. G. Monrad og den danske kirke i 1848*, i: Teologisk Tidsskrift, 4 rk., bd. X, s. 1-59, 1929; Nyholm, Asger: *Religion og politik*, København 1947, s. 99.
44. Th. Skat Rørdam: *Den danske Folkekirke og dens Forfatning. Et Indlæg i Forhandlingen om det forelagte Lovforslag om Menighedsråd*, København 1901, s. 10.
45. Jørgen Herman Monrad, teolog og præst.
46. J. H. Monrad: *Folkekirkelige Overvejelser*, København 1902, s. 109ff.; udgivet som reaktion på behandlingerne af kirkelovene i Landstinget.
47. Citeret efter A. Pontoppidan Thyssen: *Den danske Folkekirkes Struktur. Historisk og aktuelt belyst*, i: Dansk Kirkeliv, 1978, s. 19-61.
48. C. Trock: *Frihed – men til hvad? Kirkens stilling efter Grundloven 1849*, i: *Et Kirkeskifte*, s. 139-46, citat s. 144. – Forhandlingerne om grundloven er skildret i H. C. D. Müller: *Om Stat og Kirke*, II, København 1868-71, og i H. J. H. Glædemark: *Kirkeforfatningsspørgsmålet i Danmark*, København, 1948, s. 137ff.
49. I. C. Christensen: *De Kirkelige Love*, s. 24.
50. Allerede i 1849 udkom der 10 bøger herom, foruden en mangfoldighed af artikler i aviser og særligt i Dansk Kirke Tidende. Det ene forslag fulgte det andet, snart om menighedsråd, snart om en kirkeforfatning i sin helhed. Foruden Dansk Kirke Tidende kan nævnes A. K. Damgaard: *Udkast til den evangelisk-lutherske Folkekirke i Danmark*, København, 1851. Se også Steen Skovgaard Andersens artikel, s. 149-209.
51. Cirkulærer og betænkninger 1850-1870, Palle Svennevig, (udg.): *Folketingets bibliotek og oplysningstjeneste*, 1972.
52. C. C. Hall (1812-88), juridisk kandidat 1833, auditør, senere generalauditør, kultusminister 1854-1857, førsteminister 1857-63, Jvf.: Dansk biogr. Leks. 1936, VII, s. 615.
53. Noget præcist antal er ikke oplyst i de dertil hørende arkiver til det gamle kultusministerium. Man kan dog danne sig et indtryk af sagerne ud fra I. C. Christensens henvisning i fremlæggelsestalen fra 26/10 1901, hvor det således hedder: »Denne Opfordring (Halls cirkulære, red.) ... blev taget til følge forskellige Steder i Landet, og der oprettedes Aaret efter 280 Menighedsraad«, *De Kirkelige Lovforslag*, s. 11. Se også: F. Elle Jensen: *Frivillige Menighedsraad i Fyns Stift*, i: Kirkehistoriske Samlinger, 7. rk. 4. bd. (1960) s. 114-27.

54. A. M. Aagaard: *Identifikation af kirken*, København 1991, s. 98.
55. I. C. Christensen: *De kirkelige Love*, s. 11.
56. Knud Hanghøj: *Byen og det grundtvigske*, i: Vartovbogen 1962, udgivet af Kirkeligt Samfund.
57. *Den danske Kirkes Historie* I-VIII, 1950ff., Bd. VIII, s. 22.
58. I. C. Christensen: *De kirkelige Lovforslag*, s. 9ff.
59. Brevvekslingen mellem Skat Rørdam og Otto Møller offentliggjort i: Otto Møller og Skat Rørdam: *En Brevveksling. Udgivet og forsynet med Noter af H. Skat Rørdam. I-II*, København 1915-16. Her henvises især til breve dateret 17/6, 27/8 1901.
60. Således på et møde i Odense, dec. 1901.
61. Arbejderbevægelsens støtte vækst i 1890'erne og den deraf følgende tiltagende fjendtlighed overfor kirken havde sammen med befolkningsekspllosionen skabt også kirkeligt set utålelige forhold i store dele af København. Dansk Kirke Tidende er i 1890'erne fyldt med fortællinger om skandaløse vielser, konfirmationer, »Bunkebe-gravelser« og »Almanakaltergange«.
62. J. H. Monrad: *Folkekirkelige Overvejelser*, København, 1902.
63. Ibid. s. 51 samt: Dansk Kirke Tidende, 17/2 1901, s. 97ff. og 16/9 1900 om de grundtvigske frihedskrav. Her møder vi for første gang ordet den »tålsomme« om folkekirken.
64. Jvf. Dansk Kirke Tidende 6/10 1901, s. 697ff.
65. Kultusmin. 1. kontor, nr. 2615, 1901-1903: *Akter vedr. de kirkelige Love af 15. maj 1903; jour. nr. øø, 1565, 3A, 1374, 3A 1345*.
66. Biskoppernes henvendelse til Kultusministeren af 18. november 1901, offentliggjort af I. C. Christensen i forlængelse af *De kirkelige Lovforslag*, København 1901, s. 195-196.
67. Kristeligt Dagblad 17/10, 1901, dateret 19/9 s.å.
68. Brev fra Den danske Præsteforening til formanden for Det kirkelige Udvalg 1904/1905, Rigsarkivet: Kultusministeriet 1. kontor, akter vedr. de kirkelige love af 15. maj 1903, nr. 2615.
69. Som indføring i Henry Ussings systematisk-teologiske tænkning kan især henvises til Karen Horsens: *Empiri og kristelig vished*, Kirkehistoriske samlinger, 7. rk. 5. bd., (1964). Om præsten og kirkefondsmænd H. Ussing skriver Hans Raun Iversen: *Ånd og Livsform*, Århus 1987, s. 140ff.
70. Kristeligt Dagblad 23-28/9 1901, se denne artikel note 32.
71. Claus Harms: *Omkring Kirkefondet. Kildetekster til debatten om kirkeforståelse og kirkeligt arbejdsyn i København 1890-1990*, København 1990.
72. I. C. Christensen: *De kirkelige Lovforslag*, s. 196ff.
73. F. J. Borgbjerg (1866-1936), fremtrædende socialdemokratisk politiker med rødder i den grundtvigske frihedsbevægelse; Dansk Biografisk Leksikon, 3. udg., II, s. 372ff.
74. Borgbjerg stemte dog for, da menighedsrådsloven blev endelig vedtaget i Jakob Appels udgave i 1912. Men da havde den efter Borgbjergs mening også fået et mere frisindet og grundtvigsk præg, og kirkeforfatningsarbejdet var blevet skrinlagt.
75. Hal Koch (udg.): *Et Kirkeskifte*, København 1960, s. 32.
76. Hans egne referater og optegnelser fra møder etc. i Rigsdagen i: I. C. Christensens privatarkiv, Rigsarkivet, arkiv nr. 5270, 4. kasse som omtalt i indledningen s. 253.
77. *Folketingets Forhandlinger*, 1902-03, 3222ff., 3317ff., 3374ff.
78. *Landstingets Forhandlinger*, 1892ff.; *Folketingets Forhandlinger*, 5448ff. (28/4 og 9/5 1903).
79. *Folketingets Forhandlinger* 1902-03, 5313.

80. Rigsarkivet, arkiv for Kultusministeriet, 1. kontor, nr. 3062, 1905: *Protokol over Menighedsrådenes indflydelse på Besættelsen af Præsteembeder, udarbejdet af Den danske Præsteforening*.
81. Det samme indtryk gør sig gældende i menighedsrådenes forhold til Det kirkelige Udvalg, som i årene efter 1903 arbejdede med at ordne konkrete sider af kirkens anliggender. Således skyldes det i høj grad de dengang nyvalgte menighedsråd, at spørgsmålet om en ny ordning for konfirmationen kom på Det kirkelige Udvalgs dagsorden overhovedet. Gertrud Iversen: *Konfirmationsanordningen af 1909. En undersøgelse og vurdering til belysning af menighedsrådenes allerførste dage*, i: Kirkehistoriske Samlinger 1988, s. 145-175.
82. Et historisk overblik i kortere form finder man bl.a. i P. G. Lindhardt: *Stat og Kirke*, København 1960.
83. A. M. Aagaard: *Identifikation af Kirken*, s. 100.
84. I. C. Christensen: *De kirkelige Lovforslag*, s. 6.
85. Citeret efter Knud Holt: *Folkekirkens styrelse*, i: Kritisk Forum fr Praktisk Teologi, nr. 39, København, 1990, s. 13.
86. *De Kirkelige Lovforslag*, s. 8.
87. I. C. Christensen: *De kirkelige Lovforslag*, s. 13.
88. Lovens bestemmelser om valgbarhed og valgret, ovenfor s. 251.
89. *Folketingets Forhandlinger 1897/98*, 394.
90. A. M. Aagaard: *Identifikationen af Kirken*, s. 99.
91. Menighedsrådsloven, paragraf 14, stk. 2.
92. Theodor Jørgensen: *Folkekirkens ledelsesstruktur – teologisk belyst*, i: Hans Gam-meltoft-Hansen og Jørgen Stenbæk (udg.): *Kirkeretsantologi 1991*, Århus 1991, s. 16f.
93. C. Trock: *Sognedemokrati i Kirken. Om I. C. Christensens kirkepolitik*, i: *Et Kirkeskifte*, s. 378.
94. I. C. Christensen: *De kirkelige Love*, s. 55: »Hensigten(er) ... at give Folkekirkens Medlemmer i videre Forstand ... Andel i Styrelsen af Kirkens ydre Anliggender ... og saaledes mere og mere drage dem ind i de troendes Kreds«.
95. M. Jensen: *Menighedens Liv og Vækst. En undersøgelse af menighedsforståelsen i lov om menighedsråd*, i: *Forsvar for Folkekirken. Debatoplæg fra Ribe Stift*, 1990.
96. E. Harbsmeier: *Hvor står kampen? Strategier og perspektiver i præstens arbejde*, Præsteforenings Blad nr. 2, 1990, s. 17-26.

Summary

In this article the author sets out to analyse the genesis of one of the principal institutions in Danish religious life in this century, the parochial church councils.

Focus is set on the first council-statute of 1903, concentrating on two issues in particular, firstly the intention of the statute, outlined by biographical analysis of its architect, the grand old man in Danish church politics, minister of Culture I. C. Christensen, and secondly the theological questions raised by introducing this lay institution. Here,

for the first time, democracy entered the Church in Denmark on a more formal basis.

By examining and describing the enclosed documents of the case together with contemporary sources relevant to the subject, the author outlines the various issues and interests at stake in a matter which was subject to political as well as theological dispute at almost every level. Since the constitution of 1849, the Church had been a national church, but without any formal order and regulation, and everybody – clergy as well as laity – could agree on the urgent need of a theological and practical solution to the situation. Opinions differed, however, when it came to solving the matter.

I. C. Christensen's solution was lay democracy in the form of church councils. Established by law and based on the local parish the object of this new institution was to be a first step towards an order for the church, thus – by means of modern democratic principles – fulfilling what the constitution of 1849 had outlined, but never carried through.

It is one of the article's main purposes to point out how virtually everybody was against it. Clergy as well as the two leading lay movements, the "left-wing" Grundtvigian one rooted in and centered on the rural population, and the "right-wing" and more pietistically orientated Indre Mission, engaged in mission among the urban population. Thus, what has become one of the principal institutions of Danish church life in this century was introduced by politicians in spite of the church itself!

With the parochial church councils modern democracy entered the church. But, as history has shown, it did not solve the order problems of the 1849 National Church, nor was it given the intended central role in twentieth century church life. The clergy still has the leading role and secularisation has reduced public interest in ecclesiastical affairs to a minimum.

In a concluding discussion the author argues that some of the most urgent questions in today's protestant theology are raised in this matter: church-state relations, models of the church, and the role of the laity, and that the future of the Danish National Church depends on, the role the church council institution will be allowed to play in the coming decades.